

БЛАГОЈЕ ГЛИГОРИЈЕВИЋ — НИКОЛА ЦВЕТКОВИЋ

БУЛАВКА

ЛЕСКОВАЦ

1967.

ИЗДАВАЧКИ ОДБОР

Светислав Гавриловић

Стојан Николић

Сретен Станковић

Драгољуб Т. Илић

Тројан Митић

Ликовни прилози
СЛОБОДАН КОСТИЋ

БЛАГОЈЕ ГЛИГОРИЈЕВИЋ — НИКОЛА ЦВЕТКОВИЋ

ТУЛАВКА

БОРБЕНИ ПУТ БОРИСАВА СТАНКОВИЋА

ЛЕСКОВАЦ

1967.

Наша Револуција однеговала је велики број бораца који су се у току рата истакли својом оданошћу, неустрашивим држањем, вештином и пожртвовањем. Ови обични људи из народа били су задојени и вођени идејама наше Партије.

Један од таквих бораца је и Борисав Станковић Ћулавка.

Ова наша скромна књига о његовом борбеном путу само је покушај да се расветле неки важнији догађаји и збивања на терену Поречја и околине. У исто време настојали смо да укажемо на развојни пут и борбени самопрегор овог ратника.

Биће нам задовољство ако овај наш рад буде схваћен као подстрек у прилазу и расветљавању ликов наших знаних и незнаних бораца. Трудили смо се да у овом тексту аутентично прикажемо догађаје и збивања; повремено, колико нам је то било могуће, неким догађајима дали смо литерарно обележје, не губећи из вида важност историјских чињеница.

Аутори

Борисав Станковић Ђулавка

МАКСИМОВА ДЕСЕТИНА И ПРВЕ АКЦИЈЕ

У току читавог дана одјекивала је пуцњава Поречјем да је тешко било одредити из ког правца долази тутњава.

У Бунушкој шуми Максимова (Ђулавкина) десетина сачекала је мрак у сталној напетости и пуној неизвесности. Кад се спустила ноћ, под заштитом и окриљем таме, ова мала група партизана, која је читав дан провела на снегу, у шуми, већ прозебла, морала је да крене и потражи везу са одредом. Да би при овом свом кретању прикрила траг морала је да гази кроз јаруге, често у води и до колена. Мраз је почињао да стеже. А у села се успутна није смело да свраћа, јер су на путу сазнали да је Радоњица запоседнута четницима. Зато је мимо Радоњице настављен пут према Белом Потоку и Вучју.

Како је ноћ одмицала мраз је све више почињао да леди дах. Умарајућа белина простирала се унедоглед. Због дубоког снега ишло се пртином, у колони по један. Обућа и одећа су биле мокре и залеђене. Десетина је журно грабила према Вучју у нади да ће тамо у логору да осуши одећу и да се огреје.

Изнурена и уморна Максимова десетина је била већ на домаку Вучја. Уверење да је Вучје у рукама партизана за тренутак је ослабило будност и опрезност. И тек што су се приближили згради бивше жандармеријске станице (данас станица милиције), Борко, који је био на челу ове мале колоне, примети „соколовим оком“ две силуете како се напред мичу. Мислећи

да су то истурене партизанске предстраже, он им гласно довикну:

— Овде Максимова десетина!

Уместо одговора одазва се нема тишина ноћи. Оне две прилике се изгубише и несташе у измаглици повлачећи се, вероватно, према парку.

Максимова десетина се приближавала парку, али сада већ много опрезније и обазривије. Тишину су онда прекидали само рески цијук снега, и крти шумови замрле и залеђене одеће.

Одједном, кад десетина би управо према парку (сада малом скверу усред Вучја), борци приметише уперено оружје оне двојице што су малочас нестали као две тајновите прилике. Четири челна борца са Борком мало су се издвојили. Тад ненадно осоран мушки глас запара муклу тишину ноћи.

— Вас четворица напред, остали стој!

Борци се згледаше па се осврнуше удесно. Уперене цеви су мучно зјапиле. Неизвесност згусну. Време поче да капље. И оних стотину корака што су их делили од фабричке канине одужише се у бесконачност.

Борко, прелазећи тих одсудних стотину метара са још тројицом другова, за трен схвати озбиљност ситуације. Пред собом је имао љотићевског поручника који је осорно командовао. Тренуци су одлучивали. Борко се хитно маши капе и окрену петокраку на потиљак, па сигурног и чврстог корака, у пратњи другова, приступи љотићевском поручнику.

На корак, два смело пружи му руку. Руковаше се

Свестан да сада из ове крајње незавидне ситуације, из непријатељске клопке, може изаћи само захваљујући пуној одлучности и смелости, Борко се одважи на смртоносну игру, јер више није било могућности за узмицање. А сваки несмотрен гест могао је да буде поразан и убитачан.

Одмах, пошто је схватио да пред собом има непријатеља, Борко у мислима скова мали „ратни план“. И пошто је окренуо капу са звездом према потиљку, остало му је да изведе још једну своју бритку и хитру замисао.

— Носим поруку и поздрав од попа Слободана вашег пријатеља, — рекао је Борко представљајући се као чичић.

Љотићевски поручник се збуни. Помисли да је, можда, какав неспоразум у питању... Можда је стварно порука...?

— ... То су Љотићевци! викну Борко, упозоравајући остале. Последње слоге пригуши штектање митраљеза. Љотићевци, скривени у кантини, осуше паљбу. У том и она два непријатељска војника, што су била заузела положај, отворише ватру на преосталу десетину, која је почела да узмиче дајући отпор, бирајући заклон иза кога би могла да одговори на ватру, и да брани одступницу Борку и тројици другова.

Борко, искористи збуњеност поручника и новонасталу ситуацију, пошто упозори остале, и сам са једним другом потрча својој десетини кроз кишу куршума. Да друга два борца замакоше лево поред ограде, дубоко у мрак

Само су пушчане цеви пламно искриле у мраку и меци цепапи студени ваздух. Настаде велика граја, узбуна и комешање међу Љотићевцима...

Паљба још потраја. Десетина, којој се приближи Борко, одговори концентрисаном ватром. И пошто Љотићевци нису уопште могли да се приберу, у великом страху, дуго су пуцали без циља у непрозирност. Максимова десетина зађе у непрозиран мрак у настојању да нађе своју јединицу. И форсираним темпом пође у мрачно и тамно беспуће према Жабљану...

После овог јачег ватреног крштења укажимо укратко на оне прве акције које су претходиле овом отвореном сукобу.

У време припрема за НОБ у јулу и августу, нарочито, Б.Станковић — Тулавка интензивно ради на прикупљању оружја за предстојећу борбу. Заједно са њим у томе, поред осталих, суделују: Жика Илић — Жути, међу првима, затим Славко Златановић, Влада Тошић, Благоје Николић, Влајко Петровић, Зарије Иванковић, Драгољуб Гавриловић. Благоје Глигоријевић и други.

Једна од првих већих акција Мирошевачке помоћне десетине у којој учествује Борисав Станковић — Тулавка била је други напад на фабрику у Вучју. Ова помоћна десетина дејствује у саставу Лесковачког (Кукавичког) партизанског одреда. Према „Хронологији 1903—1945“ С. Николића, Х. Ракића, и Ј. Стефановића овај догађај одиграо се 23. септембра 1941. године. Том приликом демолирана је фабрика која је била оспособљена после првог напада. „Заплењено је 10000 литара бензина, доста штофа и другог материјала. Непријатељ је проценио штету на 77 милиона динара“. — У Мирошевачкој помоћној десетини били су Борисав Станковић, десетар, Влада Тошић, Зарије Иванковић, Благоје Николић, Чедомир Стаменковић, Б. Глигоријевић и још један друг из Пресечине, који је упућен из одреда са задатком да позове десетину на акцију. Овај напад Лесковачког одреда, у коме је учествовао и Б. Станковић — Тулавка, онемогућио је непријатељу да даље експлоатише фабрику. Поред тога, што је још значајније, борци су снабдели одред залихама жита, другом храном, штофом, бензином, пребацујући овај плен у одред. У замену за заплењени бензин добијени су од народа храна и остале намирнице за војску.

После овога нижу се једна за другом бројне акције ове Мирошевачке помоћне десетине. Тако је, ускоро, она помагала једној јединици одреда у паљењу општинске архиве. Наоружани партизани извршили су предвече провалу општинске зграде у којој се налазила архива. Разбијена је каса, забрањен је рад службеницима, а документација архиве изнета је и запаљена.

Крајем децембра месеца 1941. год., проширена и увећана, Мирошевачка помоћна десетина пресрета непријатеља на положају изнад Отомије — према Игришту и Славујевцу. Непријатељ се онда кретао у правцу Лебана. Тада су већ на читавом овом подручју вођене оштре борбе.

У то време, крајем 1941. год. већ су предузете мере за организацију народне власти. Бирани су одбори који су сакупљали оружје стварали народноос-

лободилачки фонд, набављали храну. У Мирошевцу је тада пекара преоријентисала свој рад за партизанае. Хлеб је тада преношен рефрижираним колима до Вучја и у околна села. А један од најважнијих задатака у то време био је прикупљање снага за оружану борбу против непријатеља.

Поред тога, Борко са осталим омладинцима тада организује помоћ заробљеничким породицама које су остале без мушке радне снаге. Групе омладинаца и омладинки пожртвовано и несебично обилазиле су породице интернираца и пружале им помоћ у обрађивању имања. Омладина је не жалећи труда и зноја, чинила све да ове породице заробљеника не осете тегобу и одсуство својих чланова.

Децембра 1941. године, група од тринаест омладинаца из Мирошевца, од којих смо неке већ поменули, на позив штаба Лесковачког (Кукавичког) одреда, улази у састав чете Милоша Јовановића — Ставре. Десетар ове групе је био Борисав Станковић — Ђулавка.

У то време, ова десетина завршава војно-политички курс у Вучју, у згради електричне централе. Максимова десетина, како је по Борковом партизанском имену названа, истовремено је била и предстража на путу за штаб одреда који се онда налазио у засеку Шутилица.

После завршеног курса чета, којој је припадала Максимова десетина, била је стационирана у Вучју, док је Шпанчева чета*) била на положају у Накривњу а Мирослављева чета*) у Барју. Али, како је онда непријатељ био ојачан, могао је да концентрише све снаге на ово подручје, пошто је главнина наше војске пребачена у источну Босну. Тако је неочекивано и изненада читава слободна територија Поречја нападнута 2. јануара 1942. године из три правца: из правца Лесковца према Грделици долином Ветернице кроз Поречје и из правца Лебана према Мирошевцу.

У време тог жестоког напада и навалe четник вод Ставрине чете добија задатак да са две десетине

* партизанске чете познате у народу по именима командира

крене у правцу Белог Потока са задатком да нападне четнике у Радоњици. Овај вод је имао поред тога и налог да спречи непријатеља и да га потисне у датом тренутку. У исто време Максимова (Ђулавкина) десетина имала је задатак да пређе преко Жабљана, Бунушког Чифлука, да сачека развој догађаја у Бунушкој шуми и да ступи у акцију кад се четници буду повлачили према Бунуши.

Међутим, ове две десетине нису могле да изврше задатак због јаке навале и надирања непријатеља из Стројковца и Белог Потока. Па се догодило да се Максимова (Ђулавкина) десетина, која је чекала у Бунушкој шуми, нашла одсечена од осталих, те је тако ненадно дошло до сукоба са љотићевцима који смо већ укратко описали.

После кратког предаху у Ђулавиној воденици близу Тодоровца десетина наставља пут према Лугару. И ту, у засеку Мирошевца, сазнају од Алексе Јовића да је непријатељ у селу и да у школи, под стражом, држи четрдесет таоца. Таоци су били у највећем броју чланови партизанских породица. Догодили се да партизани нападну на школу сви таоци би из освете били поубијани — била је то четничка одбрамбена девиза.

Сазнавши за такве намере четника Борко предложи да се таоци ослободе. Десетина би се, по његовим речима, непримећено привукла школи, која се налазила у подножју брда обраслог шумарицама, а онда би убацили бомбу међу четнике, стварајући тиме забуну, и тако, на препад, заузели школу и ослободили таоце. Али, како је Ветерница онда била набујала и непрелазна, морало се одустати од овакве намере. Мост на Ветерници, преко кога се једино могло прећи чувале су јаке четничке страже, па је свако пушкарање на мосту могло бити сигнал и знак за стрељање таоца. Због свега тога се морало одустати од плана за напад.

Десетина после кратког задржавања у Лугару наставља пут за Букову Главу у нади да ће се ту, можда, сусрести са одредом, или бар добити ближа обавештења о кретању партизана. И ту, у Буковој Глави,

О, знам, да на друму је
прва реч заседа . .

Оскар Давичо

десетина свраћа код Васе Цветковића, који је такође имао сина у партизанима. Од њега сазнају да је Мирослављева чета прошла кроз село и отишла у правцу Горине.

Иако већ сасвим исцрпљена, прозебла и измучена Максимова десетина наставља пут за Горину. Али, нажалост, ни у Горини се није дошло до ближих обавештења где се налазе партизанске јединице, па се ова мучна „одисеја“ Максимове десетине, у трагању за одредом, наставља у току читаве ноћи.

А ноћ мрзла, јануарска, једне од најљућих зима партизанског војевања. Месец одскочио високо. Погледаш ли га учини ти се као да се и он вере и ломи неким чудним, студеним врлетним путевима. За разлику од светло-плавог неба мрка и горопадна планина стремила је према тој ледно искрицавој неухватљивој, сребрнастој светлости. А гребени су се, гледани очима изнурених бораца, сустизали некамо у тој небодерини, удвајали, и поново у неком треперавом галопу нестајали...

Десетина, која скоро читав дан и добар део ноћи није имала дужи одмор и обед, стално у напетости, у ишчекивању, а потом у непрекидном маршу, имала је пред собом планину. Суморну. Мрачну. Несавладиву. По изласку из Горине почео је успон стрмим и окомитим странама. Водич, иако са тих страна, мало је познавао терен. А стазе и богазе биле су завејане, па би и то познавање мало користило.

Сухог грла и убрзаног даха, који је стварао густо бусење иња на трепавицама и коси, споро је одмицала ова мала колона. Борци су једва од умора подизали отежала стопала, за којима је остало много километара напорног пешачења за последњих десетак сати. А сваки корак причињавао је бол у промрзлим ногама (На једном од ранијих одморишта, у предаху, неки су борци морали да расеку обућу која је прионула за слеђена стопала док је крв текла, а сваки покушај свлачења наносио велики бол). Многи су се једва дижући ноге пушкама опирали док се снег ронио.

Борко, плећат и црн, као планина, био је најжива хнији. Све тегобе прошлог дана за њега, изгледа, нису важиле.

Успон је постајао све мучнији, стрменији. Сусталало се. Малаксавало.

Борко, који је увек сам носио пушкомитраљез и нешто другог терета, прилази другу који се малочас спотакао и прихвата његов терет.

— Да ти помогнем — каже кратко, и поново граби напред, према челу, бодрећи остале и помажући им уз пут.

Коштац са планином траје.

И тек у зору, 3. јануара 1942., већ сустала колона стиже у Новков Рид, под сам врх планине. У сиремашној планинској кућици чељад само што је поустала са рогоже: а већ су изнурени борци заузели њихова места како би се сном мало окрепили.

Истог дана, пред само подне, окрепљена и одморна Максимова десетина наставља пут према Калугерцу. И ту, у кући Здравка и Борисава Ђорђевића, борави неколико дана. После четири—пет дана Максимова десетина се враћа у Мирошевце, 8. јануара, у нади да нађе курира и успостави везу са Лесковачким (Кукавичким) одредом.

Био је то један од оних дана кад се између два марша, између две битке, походи родна кућа: да се види само најужа породица. И то више у потаји, у пролазу. Онда се са дна сандука обично вадилa нова олећа затопљена мирисом нафталина, што се чувала само за изузетне прилике и давала се борцима за пресвлаку. Мајке су тада биле пуне молби и преклињања: да се син чува, „да води рачуна о себи“. А деца се врзмају обично око куће, важног изгледа, — чувајући стражу и мотрећи на сва кретања наоколо.

Само што су се борци разишли по кућама, у село стиже курир Љуба Станковић. Најпре сврати у кућу Глигоријевића, а онда зађе по селу носећи вести да се Ставрина чета налази у Јабланици.

Није прошло ни десетак сати како су борци стигли на своје огњиште, а већ се морало кренути. Уз пут, кроз село, борци су се прикупљали, прилазили групи,

и онда сви заједно залазили за плотове задњих кућа. Мајке су остајале на кућном прагу и после дирљивог испраћаја зуриле непомично у тмину.

За петама одлазили су мучна тишина и тихи шапат. Ни лавез да се чује.

Максимова десетина, у пратњи курира, наставила је пут према Барју и Бувцу. У Барју бораве у кући Стевана Стевановића који је само месец дана потом стрељан заједно са још два сина и још једном групом симпатизера НОП-а. Међу њима је био и старац Василико Ђорђевић, из Калуђерца. — Стари Вујадин, наше епохе — који ни поред најтежих злостављења није хтео никога и ништа да ода.

Ту у Барју, Максимовај десетини придружују се и неки застали борци: Ђорђе Стаменковић — Козак са још двојцом. Сутрадан, сви заједно, настављају пут преко Гргуровца за Бувце.

Приближавајући се Бувцу Максимова десетина је видела како група сељака, међу њима и жене, са даровима хитају према школској згради. И ту, приликом првог присног и срдачног сусрета са друговима из одреда, са борцима Ставрине чете, сазнају да је ухваћен и заробљен четнички вођа Илија Бувски, и да се управо врше преговори за обједињавање снага.

У бувској школи био је заказан збор. Збору поред руководиоца Ставрине чете присуствује и Илија Бувски са групом својих доглавника и бораца који су припадали његовој чети.

Збор је започео у ведрој атмосфери. Чланови аматерске групе, која је постојала при чети под руководством Славка Златановића, извели су мали пригодни програм. Док су сви партизански борци колективно, у један глас, певали омиљену песму „Црвен је исток и запад...“ — бивши борци Илије Бувског са устезањем и подозрењем гледали су на све то.

Збор је имао за циљ да изврши обједињавање снага. Чињени су покушаји усаглашавања. Настојало се да се изврши попис људства и оружја да би се видело чиме се све располаже. У таквим покушајима и настојањима протекао је читав збор. Чинило се да је

Илија Бувски прешао на страну партизана у намери да се заједнички боре против окупатора.

После збора уследио је заједнички обед.

У Бувце су партизани заједно са руководиоцима одреда, провели неколико дана. Борци су били распоређени по кућама, у уобичајеним формацијама и групама. Тако се и Максимова десетина нашла на окупу, у једној кући.

Пала је ноћ. Све се утишало. Борци су се повукли по кућама, на спавање. Али под стражом и уз све остале војничке прописе.

У једној кући, под светлом гасне лампе, у загушљивој али топлој соби, Борко је марљиво и предано чистио свој пушкомитраљез. Он је готово увек, на сваком дужем одморишту, брижљиво неговао, чистио и припремао оружје.

Голишава и мусава деца домаћина окупила су се око Борка који је засео, прекрстио ноге и сав се предао послу. Звекет металних делова оружја привлачио је деčју пажњу. А била им је занимљива и привлачна и Боркова спремност на пошалице и задиркивања.

Један малишан, понајвећи ту међу децом, сећајући се неке сличне ситуације кад је његов отац чистио оружје, гледајући у делове оружја, помало хвалисаво рече:

— И мој тата има такво!

Па клекну и испруженим прстом уздржљиво и са страхом, да не буде изгрђено, опипа цев пушкомитраљеза.

— А камо га то што твој тата има? — запита Борко више у шали, не дижући очи с посла, трљајући цев масном крпом.

— Дете не зна. Лаже... Причинио му се! — добацти неко од укућана.

БОРБА СА ЧЕТНИЧКОМ ЗАСЕДОМ

После неколико дана боравка у Бувцу Максимова десетина наставља да дејствује у саставу Ставрине чете на терену: Бувца, Клајића, Доње и Горње Лапоштице и Рафуне.

У међувремену догодило се да је четнички вођа Илија Бувски потајно, у току једне ноћи, нестао. Претпостављало се да је отишао у Ниш да потражи четничка појачања.

Једнога дана, ускоро потом, долазе у одред: Коста Стаменковић, Борко Цекић, Марко Данити и још неки. Они доносе вест да је непријатељ у граду појачан Бугарима и да се може очекивати напад. А такође, било је скоро извесно да ће и Илија Бувски поново организовати своје четнике, уз појачање и тако отпочети оружану акцију, одбацујући сваки могући компромис или споразум.

Настали су дани пуни неизвесности, ишчекивања. Зима је била сурова и опака. А одред је, упркос међавама и вејавицама, морао бити стално у покрету. У таквој ситуацији Ставрине чета добија задатак да се врати у Барје.

Враћајући се из Лапоштице преко Бувца она долази до Клајића.

Био је суморан и тежак дан. Ишло се пртином у колони по један. Снег је био дубок и тешко проходан. Сивило неба спајало се тамо на видику са непрекидном умарајућом белином. Док се чело колоне налазило у удолини испред клајићке цркве, средишњи део и

зачеље, змијуљали су се брдовитим странама. Гледано из даљине: људске прилике биле су тамне, добро уочљиве мрље — на белој позадини.

Приближавајући се клајићкој цркви, првим кућама и једној малој сеоској сваштарској, бакалској радњи — неки борци свратише, да уз пут купе неке нужне појединости, или што окрепљујуће за скорела и сува уста.

Бакалин, постарији човек, савијајући фишек хитрим и спретним потезима, питао је опрезно: Одакле иду? Колико су већ дуго у покрету? Да ли је било недавних борби, сусрета са непријатељем? Борци су му одговорили кратко, помало уморно: да иду из Бувца, да су већ дуго на ногама, али да нису имали скоро већих сукоба.

И кад је последња група од неколико бораца излазила, овај озбиљни, у чекиње зарасли дућанџија, рече одсутно, више за себе:

— Биће што ће бити! — и погледа на супротну страну брега, хитајући да што пре намести капке на прозорима и затвори дућан.

Борци као да не чуше, или бар не разумеше ове речи. Придружише се осталима у колони.

За то време претходница са челним борцима прелазила је преко оголелог ћувика залазећи у мали шумарак.

Борци су се пењали споро и мучно уз стрми брежуљак који је с једне стране био потпуно оголео и пуст... Ишло се у муклој тишини. Сваки шум и глас упијала је мекота снежног пространства.

Кад се главнина колоне успела до ћувика и кад је најгушће била начичкана, ту, на голом темену брега — показујући се као на длану — прасну пуцањ са супротног брега, отуда, из оних неколико погурених кућица.

Сви хитро погледаше на ту страну. Неки се бацише и у снег...

Мук потраја још један тренутак, а онда, незадрживо, огласи се рафал, кидајући у комаде тишину која је заједно са мутним небом била притиснула све унаоколо.

Борци заузеше брзо положај „у стрелце“ и пологоше у дубок снег. Неки потражише бољи положај да одговоре на ватру, а они што су били близу шумарка убрзаше корак.

Пуцњава са оне стране, из оних кућерака, слисе у јаку паљбу.

После првог плотуна многи борци поустајаше и журног корака похиташе према шумарку који је нудио не само заклон, већ и бољу прегледност, бољи борбени положај.

Под непрекидном паљбом требало је прећи чист брисани простор од више стотина метара! С лева је сипала јака непријатељска ватра, а напред је била скоро врлетна стрмен коју је требало савладати.

Борци су, одговарајући на ватру, хитали преко овог брисаног простора, али већ са грашкама зноја на челу. Многима је сада почело да бива јасно, да су оне прилике, што су се, преко, врзале око стогова шаше и око кућа, били четници Илије Бувског који су изневерили договор. А пуцњава и борба, која је, ето, изненада отпочела, били су одговор на оне загонетне речи чекињастог бакалина: „Сад ће бити што ће бити“.

У том проструја глас четом: „Пао је Ђока“ (Ђорђе Тодоровић из Бунуше).

Меци су решетали ваздух.

Уз жесток напор и противнапад борци Ставрине чете скоро су се пребацили преко брисаног простора настављајући гребеном пут за Гргуровце.

У овом сукобу поред Ђорђа Тодоровића погинуо је и Алекса Живковић из Дрводеље.

Кад је већи део бораца био ван четничког домаћаја, застало се поред неких кућа у засеоку Веселово да би се сачекали заостали борци. Ту се причало да је четничком митраљесцу, кад је отворио ватру, затајио први метак у цеви. То је било довољно да упозори будну и опрезну партизанску колону.

После неког времена, пошто су се борци прикупили, утврђено је да су страдала два поменута партизанска борца, док су два била заробљена: Боривоје Милошевић ученик и члан СКОЈ-а из Шишинца и

Ђорђе Стојановић из Шумана и, како се после са-
знало, мучена и на крају у Мијавцу стрељана.

Прошло је било скоро пола сата откада су се по-
следњи борци приближили групи — кад се појави
Коста Стаменковић у друштву Б. Цекића, Влајка Пе-
тровића, Благоја Николића и још неколицине. По-
следњи је напустио бојиште будући да је тек тада
пристигао.

Сталоженог корака, сасвим спокојно, пришао је
Коста. Озбиљног али мирног изгледа лица. Преко ра-
мена до бедра имао је увијено војничко ћебе уокви-
рено црвеном штрафом. О појасу висио му је окачен
велики револвер и неколико бомби. Ишао је напред,
мало повијене главе и умишљена израза.

— Умало да нас похватају и заробе — рече уз-
буђено неко из Костине близине. — Толико су нам се
приближили.

Коста Стаменковић, који је обично међу послед-
њима напуштао поприште, оћута на ове речи. На
лицу му се ниједна црта не помаче.

Пред ноћ, у први сумрак, Ставрину чета, у чијем
је саставу била и Максимова десетина стиже у Барје.
Ту је, као што је познато, извршена реорганизација
одреда... У то време Борко, у знак признања због
изузетне храбрости, одлучности и познавања вештине
ратовања — постаје командир вода.

БОРБА НА ОРУГЛИЦИ — ИЗУЗЕТНА ХРАБРОСТ БОРКА ЋУЛАВКЕ

Према врло концизном податку из Хронологије ослободилачке борбе народа Југославије 1941—1945. г. издање Војно историјског института од (1964 год.) 2. јануара 1942. године дошло је до борбе на Оруглици. У тој бици Борко Станковић — Ћулавка први пут учествује као командир вода.

О овој борби на Оруглици постоји такође једна мала белешка у „Хронологији (1903—1945)“ С. Николића, Х. Ракића и Ј. Стефановића. У овој белешци борба је доста неодређено датирана „крајем јануара“. Ту даље стоји записано: „Иако је са четницима војводе Јордана Кимића постојао споразум о ненападању ипак су они више пута кршили тај споразум и вршили убиства партизана на мучки начин. Тако су крајем месеца убили и Стојана Стојановића — Владу студента и првоборца из Вучја. То је био повод за напад на четнике у Оруглици који је извршио Лесковачки (Кукавички) партизански одред. — У борби са четницима овај одред је имао прве осетне губитке. Погинули су: Младен Стојановић — Леско, шпански борац и десетар одреда, Жика Митић, митраљезац, Левски и Раковски, Чеда Демба Димитријевић из Враћа, а био је рањен и командир чете Добри Шпанац.“

После ових најопштијих одређења било би занимљиво да се мало детаљније осврнемо на ову битку о којој је ионако мало писано, а у којој се Борко Станковић — Ћулавка истакао изузетном храброшћу.

Постојао је прецизно разрађен план за напад на четнике Јордана Кимића у Оруглици. Али четници су били сазнали да се припрема велика оружана акција па су хтели изненадним нападом, са већ утврђеног положаја, да осујете сваки тактички разрађен план.

Док се партизанска колона приближавала Оруглици — рано јутарње сунце се тешко пробијало кроз облаке. Планинска измаглица лебдела је над бреговима. Повремено она је надирала у таласима сужавајући и сенчећи видик.

Кад су партизани били већ на домаку Оруглице, крећући се удолином, четници су са виса, где су били заузели положај, отворили ватру. Борце Ставрине и Шпанчеве чете овај напад није збунио. Будући да су они имали већ готов план за напад брзо су се организовали и одлучно прихватили борбу иако су се налазили у много неповољнијем положају. Поред четника они су пред собом имали и узвишење које су морали савлађивати стопу по стопу, корак по корак. А четници, који су запосели обронке брега у чијем су се подножју налазили партизани, имали су знатну теренску надмоћност и добар преглед. Па ипак та велика предност, што се самог положаја тиче, у овом окршају мало је значила, јер је била велика решеност бораца обадве чете да потисну и савладају четнике.

Борко Станковић — Ђулавка у овој борби први пут дејствује као командир вода. Али не само као командир. Он, који се није раздвајао од пушкомитраљеза сада је користио прилику да га што боље и ефикасније употреби. Поред тога што је „лебдео“ над борцима свога одреда издајући им наређења и сам је био у првим борбеним редовима. Често је мењао положај не тражећи увек најпоузданији заклон, јер заклона и није било пошто је с виса скоро свака тачка била уочљива. И због те неустрашивости и смелости, која се граничила скоро са невероватним, Борко је важио за „човека кога олово неће“!

Партизани су споро, али упорно, корак по корак, грм по грм, савлађивали стрмину. Борба је трајала читав дан. Од силне пуцњаве и тутњаве брда су одјеки-

вала унаоколо преносећи ехо до далеких села и засеока.

Подне је било превалило кад су Кимићеви четници почели да узмичу са најистуренијих положаја, јер су им се партизани у свом упорном надирању били скоро сасвим приближили.

Из напред наведене белешке видимо да је био знатан број жртава на страни партизана. Али не мање губитке имали су и четници.

Борба се с несмањеном жестином протекла до вечери. Тек пред мрак четници су били потиснути. Борба међу првима избија на ћувик. А онда је дошло до наглог преокрета. Четници су се убрзано, скоро у паничном страху и нереду, повлачили пружајући само повремено отпор из појединих кућа.

Убрзо потом пала је у руке партизана и кућа у којој се дотле налазио четнички штаб, а затим и оружничка школа из које су четници најдуже пружали отпор.

БОРБЕ У ПУСТОЈ РЕЦИ И ЈАБЛАНИЦИ

После борбе на Оруглици Борко Станковић — Ђулавка са осталим борцима одлази у првцу Пусте Реке и Јабланице. Било је то у другој половини фебруара. Затим се, по причању Видоја Јовановића, ишло преко Горине, Брзе и Бунушког Чифлука до Дрводеље. Ту, у Дрводељи, дошло је до прегруписавања. А онда се одатле наставља за Јабланицу правцем: Цекавица — Ђеновац — Нова Топола — Секицол.

Уз пут, врло често, наилазило се на заседе. Долазило је до сукоба и већих фронталних борби кад је положај морао да се заузме. Тако је, поред доста бројних мањих сукоба и пушкарања, овог пута дошло и до већег окршаја код Нове Тополе. Недићевски издајници су били заузели положај. И пошто су сачекали да им се партизани приближе — отворили су јаку ватру на борце који су били у покрету. Али, већ после првог плотуна, који је изненадио нарочито оне мање опрезне, — борци десетине Милорада Костадиновића-Неше прибравали су своје снаге. У том окршају нарочито су се, поред М. Костадиновића, истакли: Ђорђе Стаменковић-Мапа, затим Видоје Јовановић, Борко Станковић — Ђулавка и други.

Том приликом рањен је и Добривоје Радоњић — Шпанац. Он се херојски држао. Био је увек у првим борбеним редовима. Смео и одважан — није презао ни од чега. Пошто га је тане погодило у десну руку, која је била скоро онеспособљена, он наставља да гађа

левом руком. Личним примером смелости и одважно-
сти уливао је веру осталим борцима.

Ради лакшег маневрисања и веће покретљивости од раније две чете створене су сада три мање. Једна од њих била је такозвана „Ставрине чета“ у којој је био и Борко Станковић — Тулавка, друга је „Шпанчева чета“ и трећа чета Станка капетана.

Сваким даном ситуација је била све тежа и мучни-
ја. Број четника се, насилном мобилизацијом, све ви-
ше повећавао. Њима су притекли у помоћ и Бугари из
Прокупља и Житног Потока. Поред тога био је знатно
увешан број и осталих квислинга: недићеваца и љоти-
ћеваца. Тако је, у то време, читаво ово подручје било
скоро покривено и запоседнуто народним непријате-
љима. Па је то необично много отежало кретање парти-
занских чета и мањих трупа које су врло често наила-
зиле на заседе, на веће или мање непријатељске фор-
мације, са којима су се морале обрачунавати да би на-
ставиле кретање: улазећи из ватре у ватру, из борбе у
борбу — крећући се кроз кишу куршума.

Зато је после сукоба код Нове Тополе, и још не-
ких мањих окршаја, морала да се увишестручи буд-
ност партизанских групација. Сада се пажљиво и опре-
зно мора испитивати терен, увек у настојању да се ус-
поставе веза и додир са осталим мањим партизанским
групама које су лутале: преморене, гладне, промрзле,
измучене.

У „Хроници о Пустој Реци“ Миливоје Перовић,
можда мало пренаглашено, скоро експресионистички
слика ово тешко стање: „Под силним нападима удру-
жене реакције — Немаца, Бугара, четника и недиће-
ваца — одреди су били уништени или растурени. Ос-
тале су биле само поједине групе које су крстариле
тереном. Једино је још била остала Видојевачка чета.
Но она је била сведена свега на 42 човека, све друго је
било изгинуло или заробљено. Тих 40 људи, међутим,
било је оно најснажније и најсвесније. — најбољи
борци и најоданији комунисти. — Чета је непрекидно
маневрисала (...) Никада нису осванули где су замрк-
нели, данима нису ништа јели, прелазили су у напор-
ним маршевима с планина на планину, гинули и оста-

јали један по један, али су се бранили као гоњене звјери, задајући ударце десно и лево“.

Но, и поред свега тога, поред свих тих скоро надчовечанских мука и тегоба, вера и бодрост у светлу, долазећу сутрашњицу, није јењавала. ... Гинуло се, страдало, физички посртало, али она унутрашња вера у победу ствари револуције — ни за тренутак није долазила у кризу! Напротив, чинило се, да су све скоро неиздржљиве муке и тегобе још више снажиле, јачале и челичиле људску вољу оланих и самопрегорних бораца револуције. Уколико је криза изгледала безизгледнија, а разлози за наду мањи, малаксавији — утолико је визија светле сутрашњице бивала јаркија, очигледнија.

Једне хладне мартовске ноћи, да би заварали траг непријатељу који им је био за петама, партизани су морали да загазе у Јабланицу. Река је тада спокојна и мирна. Тихо, провлачи се кроз врбаке, упијајући све шуме, борци су у одећи загазили у воду. Била је ледена. Задржавала је дах борцима који су се били мало загрејали од форсираног темпа. Са голицавим таласићима, који су се успињали уз ноге до кукова, пела се и језа. Ваздух је ту над водом био, чини се, густ и пун неких сребрнastих иглица месечинастог светла. У бистрој води блескао се и, повремено гњурећи, настајао месец. Шљунковито и понегде неравно и изровано дно реке отежавало је кретање кроз воду што је све више ледила дах задржавајући, правећи танку ледену кору по ивици до које је допирала. Уморним борцима, којима је хладна вода на силу отварала очи, здепаста, огољена стабла и стари пањеви којих је много поред ове воде — почели су да добијају чудне облике. ... Опзагледаности у таласање воде почеле су те причине да се покрећу, да мењају првац, положај.

Кад су изашли из воде, пошто је зима била још у јеку, од студеног ваздуха одећа је почела да се леди, да добија танку мрзлу покорицу. И тако скоро до појаса мокри, борци настављају марш у то беспуће које им се једино нудило неизвесношћу: могућностима да нађу на какву нову заседу, на неки непријатељски одред.

Водич им је овом приликом био један лако рањени четник, кога су у недавном сукобу били заробили. Овом високом и кошчатом сељаку, кога је неко од бораца познавао, обећан је живот и слобода само ако успешно проведе партизанску чету између непријатељских предстража и патрола. Овај четник у новој, суврој класичној одећи, која је била знак да је из имућније породице, сав се тресао од страха. Плашио се да партизани неће одржати обећање. Да ће га ипак на крају, кад буду поодмакли — убити. Јер знао је и често био сведок сличних неиспуњених четничких обећања.

Али, кад су партизани измакли из ове најопасније зоне, стигавши близу Секицпола — пустише овог Високог да се врати и лекује своме дому. Измичући од главнине он се још дуго, у страху, и са неверицом освртао. Да га не преваре? Да то није игра? Као да није веровао својим ногама, јер се сећао како су четници поступали у сличним приликама. Изненадила га је, и рекло би се још више застрашила та доследност. Њему несхватљива, неразумљива, — то одржано обећање и хуманост партизанских бораца који су му поклонили живот.

И овај детаљ, ова појединост, указује на бројне тегобе и непријатности кроз које су борци пролазили недопуштајући да човечност ма и за тренутак посрне и дође у питање.

Кад је Борко Станковић са Тулавка са осталим борцима, после Нове Тополе, стигао до Секицпола, могли су да запазе да су им се непријатељски војници били скоро приближили. Јер су пуцњава и топовска паљба били све ближе, а долазили су из правца Пусте Реке. Како је непријатељ непрестано тукао предео око Секицпола — чета се повлачи у правцу Змијиног Камена. Уз пут она се прикључује Јабланичком и Пусто речком одреду.

И после дугих, исцрпљујућих маршева и вештих маневарских потеза, стигли су на подручје Радана. Али борбе и сукоби нису престајали. И даље се ишло из окршаја у окршај са одморним, добро опремљеним и наоружаним непријатељским војницима. Борко Ста-

нковић — Ђулавка учествује заједно са осталим борцима у сукобима који су се непрекидно смењивали.

У то време, по причању Видоја Јовановића, једна мања група одваја се од главнине и са Ратком Павловићем — Ђићком иде Максиму Ђуровићу. Овај вод чинили су највећим делом чланови Партије и опробани скојевци. Задатак им је био да ојачају редове Максима Ђуровића ширећи одређене позитивне идеје и политички утицај. Јер, била је нужна та организациона и друштвено-политичка помоћ и подршка.

На подручју Гајтана вођене су оштре борбе са четницима Јордана Кимића. Овај озлоглашени четнички вођа имао је неку особену „ратну тактику“. У сукобе и окршаје улазио је са музиком. И док најжешћи окршај траје — музика свира. А ради своје заштите он је готово увек испред себе гонио ненаоружано и незаштићено становништво жене, децу и старце које би мобилисао за такву сврху. Ту је, на Гајтану, дошло до нове, такозване Треће мартовске офанзиве. Прикупљене непријатељске снаге концентрисале су се на ово подручје. Под снажним притиском, партизани а са њима и Борко — Ђулавка повлаче се према Доброј Води.

Партизане у овим непрекидним покретима нису пратиле само тегобе честих сукоба, исцрпљеност, већ и све друге недаће: глад, јер се понекад данима живело само на комадићу хлеба. Затим, недостатак муниције и санитетског материјала, а стално се повећавао и број рањеника. Пристизала су и претећа писма. Али упркос свему, морал бораца био је на великој висини. А уз то и дисциплина. Ту на терену Пасјаче, где су се сала били састали сви партизански одреди (Лесковачки, Кукавички, Јабланички, Пусторечки, Пасјачки) — било је нарочито тешко стање. Глад и недостатак чисте пијаће воде, били су посебан непријатељ. Борци нису из успутних планинских кућа узимали хлеб и остале намирнице, па се живот често данима одржавао само на неколико кромпира и понекад на комадићу киселе проје.

Ту, на Пасјачи, где су се нашли сви одреди, а пристигле и оне групе и водови који су се раније били одвојили ради ефикаснијег делања, дошло је поново

И опет иду дванаесторица
пушку верну пригрили.

Александар Блок

до реорганизације. Том приликом донета је одлука да се направи пробој у правцу Горњег Статовца, Старог Момчилова и Дубова.

И после тога пробијања наставило се са непрекидним мањим сукобима, окршајима, маневрима. И Борко са друговима пролази кроз исте оне тегобе све до тренутка када на Реткоцеру бива заробљен

После дужег бављења и војевања на подручју Гајтана и Пасјаче, после бројних сукоба и окршаја, група од педесетак бораца одлучује да се пребаци на терен Кукавице. Поред осталих у овој групи били су: Борко — Тулавка, Славко Златановић, Светозар Стојановић, Славко Пешић, Драгутин Ђорђевић и други.

Пошто им је терен био скоро сасвим непознат, узимају водича. Био је то неки човек из Тулара који је још одмах наводио опрезније борце на подозрење. Ставом. Држањем.

И 20. марта 1942. године, у позно, зимовито и мрзло вече, колона полази на дуги марш. Ноћ на планини, међу бреговима, много пре омркне. Сенке се издуже и у сеновитом миру, који језу буди, мрак се брзо згусне, постаје непрозиран, непроходан. . . Колона се пробијала кроз лепљиву и густу таму. Иако је половина марта била превалила снег је био дубок и тешко проходан. Зимске мећаве и вејавице, које засињају видик, пред почетак пролећа — које ипак тако далеко и несагледиво, овде међу бреговима смењују влажне и сипљиве магле што стварају невид, а неспаницима чини се, при кретању, као да пружају отпор, као да их спутавају. Прече им пут. . . Ноћ је одмицала а пут је мучно и споро измицао. И уместо да путање постају мање стрме, да силазе према питомини окоречја, да постају познате, оне су бивале све стрменије, мање познате, незнаније, чудне. . .

— Ма ми идемо и сувише удесно.

— Успон све више расте!

— Куда нас ово води, куда ми ово газимо?? Почеле су да се ређају гласине сумње, неверице.

Сваки нови превој, пропланак или коса повећавали су неверицу. Поноћ је већ била прошла, а никако

да се укажу познати обриси, драге познате стране и побрђа.

— Већ давно је требало да наиђемо на реку, да прегазимо Јабланицу, а ње никако нема — рече Борко најближем борцу.

И доиста, никако да се појави та драга позната река. . . Колона је наставила марш али сада већ са присутном зебњом. . .

Повремено, кроз ноћ и маглу, могла се назрети по која усамљена кућа.

Са сваким кораком неизвестност је постајала све већа, мучнија. . .

Напред је ишао водич. За њим, на малом одстојању, група најодважнијих и највиталнијих бораца а позади надовезала се колона. Кад се чело колоне приближи једној успутној кући, у намери, да је мимоиђе, водич који је био напред истурен, замаче у кућу.

Неким то би сумњиво. Застадоше за тренутак. Могло се претпоставити да је водич онако узгред, уз пут свратио у ту кућу. Можда да се распита за пречицу, за краћи пут. . .

Али тек што је водич нестао у вратима куће, не прође ни неколико тренутака, колико да се заостали борци прикупе, или се мало више примакну, када се зачу гласна и оштра команда:

— Предајте оружје!

Борци се згледаше. И пре него што су стигли да схвате свој положај, да се отресе оне пролазне узбуђености прасну има иза леђа бомба.

— Одложите оружје! — зачу се поново онај храпави мушки глас.

Осврнуше се у наоколо. Имали су шта и да виде! На извесном одстојању, — с бочне стране и с леђа, назирале су се људске прилике с пушкама на готовс.

Зачу се пуцњава. Борцима би јасно да су ушли у обруч, а пуцњи што су се чули — нису били њихови.

Не часећи више ни тренутак, не чекајући више чак ни га знак своје команде, борци потражише какав природни заклон који би им послужио као положај да одговоре на ватру.

Одјекну рафал из куће, одакле су долазили команда и захтев: Предај оружје! Учеста прасак пушака с леђа и с бока и то у равномерним размацама времена. Експлодираше још две бомбе.

Више није било ни тренутка премишљања и дилеме.

Преговори, које је требало успоставити на брзину, мало су обећавали. И тај обострани покушај преговора скоро ништа није нудио.

Партизани прихватише борбу. Са положаја, који су били заузели: поред неког дрвета, поред плота, камена, отворише јаку ватру на оне прилике што су постајале све видљивије и приближавале се све више стежуће обрuch.

Разви се неравноправна борба. На четрдесетак партизанских пушака одговарало се из вишеструко бројнијег непријатељског оружја. Било је око 350 непријатељских војника. Бројност четника у овом случају може се објаснити насилном мобилизацијом која је онда била нарочито интензивна. — Партизани су пружали жесток отпор све док су имали муниције. У тој неравноправној борби гине 9 партизанских бораца, а приличан број је рањених. Пошто је нестало муниције дошло је до сукоба прса у прса, дохватања у коштац, гушања и борбе моткама и кундацима.

ЗАРОБЉАВАЊЕ И БОРАВАК У НЕПРИЈАТЕЉСКИМ ЗАТВОРИМА

По причању неких учесника у овом сукобу кад је нестало муниције Борко, који је носио пушкомитраљез, видећи да ће сви бити заробљени, одлучи да не преда „читаво“ оружје. Метеж сукоба био је још у јеку, а бука и треска, јауци, повици и псовке се нису стишавали — кад Борко, држећи пушкомитраљез за један крај, измахну високо изнад главе. И свом снагом гресну кундаком о најближи камен. Машинка са којом је он тако дуго и присно друговао преломи се уз тресак. Широким замахом он одбаци далеко од себе онај део оружја што је држао у руци како му непријатељ не би могао чак ни делове наћи.

Кад се непробојни обруч био већ сасвим стегао, кад се гушање и кундачење већ било стишало, непријатељски водич приђе да изврши претрес заробљених, бораца и да заплени преостали део оружја. Приближивши се Борку он примети празну футролу од револвера што му је висила о појасу. Приступи још ближе. Опипа га. Завуче руку у празнину футроле.

— Где ти је револвер? — дрекну он на Борка. — Сакрио си га, а ? — настави он јетко цептећи од беса.

Борко, горостасан растом, још помало задихан, бришући смиреним покретом чело, погледа га са висине и хладно рече:

— Нестао је. . . Потражи га ако ти треба — рекао је одсечно и љутито.

А Борко је само неколико тренутака пре тога хитно револвер у један удаљени густиш, само да га не би непријатељу предао у руке.

Са овог места окршаја, под јаком стражом, повели су Борка и остале тада заробљене борце. Покрет, који је почео још прошле вечери и трајао у току читаве ноћи, наставио се форсираним темпом и у ово јутро. Само сада још уз веће тегобе и непријатности. Рањеницима, који су крварили, требало је помагати уз пут при кретању. А ишло се у неизвесност која ништа није обећавала. Бреме умора од протекле ноћи, ломатања и спотицања по брдима и гудурама, чинило је сваки корак, сваки покрет — несносно тешким.

У току дана, под slabим и танушним зрацима сунца, снег се био мало распустио стварајући барице и локве које је покривао танушни слој снега. Борци су већ били мокри до колена од снега који им се топио на одећи. Упадајући у ове локве покривене танким слојем снега још су се више глибили и квасили. Лапавина је отежавала овај мучан марш у неизвесност.

Тек у први мрак, под jakim стражама, заробљени борци су били сатерани у једну кућу, четничко станиште. Изнемогли и уморни одмах су поседали на земљу у једном углу собе. У соби је било загушљиво, топло. Задах трулежи и испарења мешао се са воњавом грејане ракије.

Чим су се преморени борци сручили на земљу, Јанко Вулетић, кога је дотле неко од бораца придржавао — клону. Рана, повезана grubим платном откинутим од кошуље, непрестано је крварила, остављајући црвени траг.

Видећи га клонулог, а поред њега малу локвицу крви, домаћин разјарено викну:

— Избаците напоље тог комунистичког створа! Нећу да ми кућу квари. . . Напоље с њим!

У томе у просторију уђе четнички старешина. Он презривим погледом пређе преко гомиле сабијене у углу, задржавајући се на оним најснажнијим борцима.

— Има ли ту међу вама водника? — запита одмеравајући и тражећи погледом.

Борци, међу којима је било неколико водника. Борко — Ћулавка и Светозар Стојановић из Бунуше — ћутали су и тихо, више неразумљиво, одрицали: Сви смо ми обични борци. . . Пошли смо својим кућама. Нема водника.

— Јесте ли гладни? — упита поново изненада четнички старешина мешајући презрење и сажаљење у свом гласу.

Борци оћуташе. . .

— Нахраните их прво, па ћемо онда видети. . . — рече четнички старешина и не доврши, јер се умеша још један глас.

— Што их нисте стрељали? Боље ми то да учинимо него други.

— Али, дајте им прво да једу, понови старешина оштро и нешто гласније.

Поделише свима по комад сивог, бајатог хлеба. **Кад овај „обед“ би готов,** — Ћура Стојановић из Влашког Поља, који се такође налазио у овој групи упита:

— Може ли се добити мало дувана?

— Имате ли пара?

— Претражићемо нешто ситнине по џеповима и крпама. . . Можда ће се наћи. . .

Они најстраснији пушачи почеше да претражују, преврћу по угловима, по џеповима. Накупише нешто мало ситнине, довољно да добију крцу; а већ новинског папира, иако овлаженог, имали су за завијање.

Ћура, који је и раније био набављач, интендант, иступи напред пружајући новац прикупљен за дукан.

Дадоше му једну шаку крце. Он је стави на комад старе новине, а онда са те мале гомилице узимао је, са три прста по мало дувана дајући сваком пушачу подједнаку количину.

Четнички командант гледао је све ово пажљиво и заинтересовано. Кад Ћура заврши деобу дувана чекињаста четник рече више за себе, али довољно гласно да сви чују:

— Мајку му комунистичку како га равноправно подели!

Док су Борко и другови мирно и прибрано пушили, гладајући у чаробне колутове дима, што су им се

пред очима расплињавали у воњавим испарењима од грејане ракије, зачуше пригушени разговор и гласове што су долазили из трема:

— Шта ћемо сада са њима? Требало их је одмах стрељати!

— Боље да то ми учинимо него неко други, — био је ревностан онај исти глас.

У међувремену, под сличним околностима, заробљен је и Марко Данити, који је био у истој оној групи са Костом Стаменковићем. Данити са још неколико бораца је спроведен. Догодило се да су пријатељи, који су пошли у сусрет Б. Станковићу — Ђулавки, сусрели ову групу. Људи свесни шта за Данитија и његову жену, пореклом Јеврејина, значи ропство интервенисали су како би га ослободили. Али узалуд.

Марко Данити је светао лик. Још првих дана определио се за НОБ. Врло често имао је при руци санитарски материјал. Видно је било његово присуство у борбама код Вучја, на Клајићу и у другим сукобима. — У књизи „Поново слободни“ Александар Војиновић описује испраћај групе Јевреја до „душегупки“, међу којима је био и Марко Данити са својом женом:

„Око 11 часова пре подне били су постројени сви Јевреји који су се налазили у логору — око стотину њих. Колона је кренула према капији. На челу колоне налазио се наш Марко са женом. Он је био фотограф, партизан, у Кукавичком партизанском одреду. Био је заробљен и одведен у затвор у Лесковац. Тамо је пре рата радио и знали су да је Јевреј. По доласку у логор на Сајмиште нису му дозволили да буде са нама, већ су га пребацили међу остале Јевреје. (. . .) Марко је био добар друг и добар партизан; у јуришима није остајао; био је један од ретких Јевреја; није се одазвао позиву немачких власти, већ је пошао храбро да се бори. Он је одужио свој дуг. Преваром је био од четника заробљен, предат Немцима и сада коначно уништен“.

У то време пао је непријатељу у руке и Добривоје Радоњин, познати шпански борац и командир чете Лесковачког (Кукавичког партизанског одреда). Под руководством Радоњина извођене су познате диверзант-

ске акције на прузи Ниш — Скопље (код Ђорђева и Грделице). И Радоњин, као и многи други знани и незнани борци мучки је убијен на путу приликом спровођења. У једном тренутку покушао је да четницима измакне из руку али, на жалост, он том приликом страда. — Тада је, као што је познато, на том истом подручју страдао и Коста Стаменковић (код Шилова близу Лебана).

Из места, где је Борко „Ђулавка“ са друговима био задржан, под стражом бивају нешто касније спроведени до Медвеђе. И Борко са осталим друговима из заробљене групе проводи извесно време ту, у Медвеђи у заточеништву. Ово заточење је било праћено малтретирањима, терором и психолошким мучењем.

У једном кругу, иза бодљикавих жица, био је логор. У некој дашчари оронулој и натрулој биле су сабијене друге групе заробљеника, политичких криваца, затвореника. Животни услови, ту у логору, били су необично тешки, а тортура веома јака. Цена људског живота била је онда премала. Због сасвим малог, рекло би се невиног, спора са неким од четничких стражара — могла се изгубити глава. Том приликом, страдао је и један партизански борац који је покушао да одговори на тешке увреде и пребацивања једног од народних издајника. У наступу беса, разјарени зликовац потагао је револвер и сасуо га у тело овог борца.

Свуда око тог малог, импровизованог логора биле су јаке четничке страже које су будно мотриле на сва кретања унутар жица. Око дашчаре. И повремено о-сионо и безразложно су упадали у „круг“, издвајали појединце, које су потом мучки батали, терорисали, малтретирали- тражећи да одају друге, да открију неке појединости и слично.

Ни најмучнији терор, малтретирања, безразложна самовољна убиства — нису могли да скрпе бодро-ст и виталност бораца који су се ту нашли иза бодљикавих жица. У вечерњим и ноћним сатима, кад се све унаоколо стиша, кад престане вика стражара и кад све утоне у онај мир пун неизвесности — зачује се из барака партизанска песма. Прво тихо, лагано, пуна носталгије, као да се најављује, а онда све јаче, громо-

гласније. У тој песми били су utkани и сабијени отпор, вера и бодрост који су уливали снагу, подизали дух, храбрили, уначили.

Партизанске песме, које су се разлегале кроз ноћ, још су више раздраживале непријатељске војнике који су у томе и несвесно осећали израз несаломљиве снаге. Борко је у таквим моментима врло често водио својим једрим, мушким гласом.

После четири до пет дана проведених у овом логору у Медвеђи — Борко и другови из исте групе, преко Лебана су пребачени у Лесковац. И ту се наставаљају још суровија мучења, страдања и малтретирања.

Висок сури зид показивао је да је то затворска зграда. Свуда унаоколо страже. У средини затворског круга били су једно младо дрво, оскудне и мршаве сенке и неколико белих црта по калдрми, које су имале свој смисао и значење, као и решетке високо на прозорима.

Борко Станковић Тулавка са још неколико другова бива затворен у једну хелију у којој је једва било места да се седне и прилегне.

Тешка и гломазна врата, од грубог и масивног дрвета, затварала су се с буком. Клопарала је метална опрута, звечао катанац, јечали и трескали гвоздени делови... Чуло се како закључавају спољна врата.

Ћелија је била мала, сва застрта изубијаним, измученим људским телима. Ребрасти свод, који је представљао таваницу, био је високо. Мало ниже од свода налазио се прозорчић са густим решеткама у које је био ухваћен комад неба. По испуцалом и местимично натрулом поду, између заваљених људи, гмизала је гамал, које се није лако било ослободити. На зиду, са стране, читале су се различите забелешке, по руке, имена или само знакови. . .

Неколико дана провели су у мучном ишчекивању. Свака поновна лупа на улазним вратима, бат који се приближавао — могли су бити знак да то по њих долазе, да увек по неком одведу на саслушање, мучење, батињање, па одатле незнано куд.

У хелији брзо су се спријатељили најпре са онима себи најближим. И чудно је било ту споразумевање и

одгонетање: ко је ко? А многи гласни разговори бивали су недоречени, започети и недовршени. . .

— Виђао сам те „тамо“, „горе“. . . Јеси ли то ти??

— ?! — одговарало је ћутање које је било и одређеност, и сигурност, али у исто време и прећутна по-
тврда, одговор. . .

После тих првих речи „староседелац“ који је осећао и слутно „своје људе“ — почињао би да саветује: — Кад буду дошли по тебе, и ако те виком пожуреју, гоне — најпре се обуци. Слави што више на себе. То штити од бесомучних удара, батинања. . . Кад ти говоре: вратићемо те, не носи ништа, није ти потребно. . . Увек узми своје ствари. . .

Биле су то „лекције“, патње, страдања. Лекције које су се знале по искуству.

Слушали су их Борко и остали млађи другови. Слушали су их и памтили, иако оне нису биле сасвим незнате и стране. Многима је затвор био знан из ранијег периода илегалног рада.

После неколико дана ишчекивања, док се прикупила „документација“, саслушани други сведоци, — позвали су и њега.

Дугим узаним ходником, у коме су се једва могла мимоићи два човека, повели су га према истражном одељењу, које је било ту под истим тим хладним и тешким мемљивим сводовима. С једне стране у дугачком низу била су мрко-црна врата ћелија са великим катанцима а с друге хладан, понегде изгребан и ољуштен зид, при чијем су врху, горе, чкиљили мали прозорчићи. Са оковима.

Из ранијих причања знао је где га воде и шта га очекује. Ишао је смирено, одмерена корака иако га је агент пожуривао и гурао, служећи се повремено пендреком.

Увели су га у једно одељење не много веће од ћелије. Препознао је одмах справе за мучење и кињење. То су биле справе помоћу којих се извлачило признање, похватили конци.

Под је био попрскан крвљу. Могли су се препознати и мајушни чуперци косе.

Подвргли су га свирепом мучењу уз непрестану вику и дреку која као да је непрестано надоласила: заслепљен никога није препознавао. Повремено су му се уносиле у лице неке подбуле, исколачене очи, са набреклим жилама од вике. . . Смењивали су се. Испитивали га.

Нису могли извући ни једну реч. А ћутање и одречне одговоре плаћао је великим и модрим масницама.

Тетурајући се и поводећи се с једног на други крај ходника, праћен истим оним агентом који га је сада још жешће и немилосрдније гурао — служећи се ногама — био је доведен до „велике собе“. Тако су звали одељење из кога су одводили и транспортовали заробљенике: за Црвени крст, Сајмиште, Бањицу и немачке концентрационе логоре.

Није дуго времена Борко провео у тој „великој соби“, јер је то било пролазно станице, само за ландва: до транспорта!

И већ сутрадан, под јаком стражом, провели су их кроз град према железничкој станици. Пролеће се јаче и пуније осећало, видело, доживљавало у том светлу ван тамничких зидина. Танки зраци сунца, који су се једва пробијали кроз облаке, нежно су додиривали руке, лица затвореника у које су се увукли мемла и студен ћелија и затвора. Борко је, идући у ред са осталим затвореницима, упорно гледао у лице случајних пролазника, не би ли кога препознао, очима да му поручи, погледом да му каже поруку за родбину. Јер, знао је да су недавно долазили из села рођаци, распитивали се у затвору. . . Понеко од пролазника застао би само за тренутак, журно погледом прешао преко погурених и потиштених затвореника и — одмах настављао даље.

Теретни вагони били су пуни затвореника који су негде уз пут били „утрпани“. Кроз све отворе и пуко-тине вирила су људска лица. Понегде само очи или уста која су жедно пила свеж ваздух. Чула су се мукла дозивања. Неко је вапио за водом. Из те опште буке, жагора, издвојили би се понеки болни глас и јаук.

Под претњом бајонета и уз помоћ кундака примораше их да се попну у један од вагона на чијем је поду било мало сламе и много беспомоћних, заваљених, не-

покретних људских тела. Зачуше се узвици, грубе речи и псовке на рачун оних што су се нештедимице служили кундацима. . . . Зацвилеше и са треском се затворише велика и тешка врата која су клизила на точковима. У загушљивом вагону завлада полумрак. И колико су дуго они провели у том полумраку што је заударало — тешко је рећи. Јер воз је застајао, па опет полазио, задржавао се на прузи, чекао. . . .

У ЛОГОРИМА ЦРВЕНИ КРСТ — САЈМИШТЕ БЕЧ

Композиција се зауставила у Црвеном Крсту. Ту су потпуно испразнили неке вагоне. И Борко се са друговима поново нашао на чврстом тлу, поред самог вагона.

Пошто Борка издвојише са једном групом мало крупнијих, стаситијих заробљеника — наредише им да поваде из цеова и предају све личне предмете. . . Отпоче претрес. Заробљеници се забринуто загледаше: „Шта ово треба да значи? Можда скору смрт? Стрељање? Издвојени заробљеници тражили су очима позната лица међу онима у групи — праштајући се тужно.

Кад претрес би готов групу извојених заробљеника потераше према једној ледини. Сви су гледали за њима. . .

Далеко, напред, видели су се густе стубови, бодљикаве жице, логорске карауле.

Потерали су их према том логору на Црвеном Крсту што се малочас само назирао из даљине.

У другој половини априла пребачено је много затвореника из овог логора на Црвеном Крсту — у логор на београдско Сајмиште. Међу њима је био и Борко Станковић — Ћулавка. А већ око 10. маја више стотина логораша, мучених тешком тортуром на Сајмишту — том озлоглашеном мучилишту — било је бродовима пребачено у Беч. Поред Борка „Ћулавке“ ту су били и други партизани из Јабланичког, Кукавичког и Топличког одреда.

Према подацима које даје Александар Војиновић („Поново слободни“, Просвета, Београд, 1957.), у поглављу: „Од Сајмишта до Беча“, у коме описује мучан и тегобан пут Дунавом, у претрпаним бродовима — види се да су 14. или 15. маја 1942. године три брода са логорашима приспела у Беч.

Поменута књига А. Војиновића детаљно и са бројним појединостима пише о животу у логорима Беча. У њој се чак у једном посебном одељку под насловом „Бекство Ђулавке и других“ — приказује деловање и значајна улога коју је Борко имао у организовању и припремању бекства из логора. Зато ћемо, да би осветлили његово несебично пожртвовање и активност у овом периоду, пренети неколико значајних фрагмената из књиге која пружа аутентичну грађу, понегде само литерарно обликовану.

Онда кад је било скоро безизгледно: пронаћи пасош и побећи из логора — Борко се захваљујући својој окретности и виталности, брзо снашао:

„Ђулавка је преко писма која је добијао од куће сазнао за адресу једног слободног радника из околине Врања. Он му је био рођак а сада се налазио на раду у Бечу. Ступио је с њим у везу и после много труда и убеђивања успео је да добије његов пасош. Пасош у рукама једног логораша представљао је крупан догађај. Уз то, био је то бугарски пасош, јер је његов рођак био са територије која је била окупирана од Бугара. Ђулавка је говорио нешто бугарски. Ово је био само први корак. Требало је преправити тај пасош, и ставити другу слику у податке који су одговорали Ђулавки.“

Потом, А. Војиновић описује у појединостима, из раду, фалсификат пасоша за Борка Ђулавку. Коста Стојановић из Власотинца, ученик Средњо-техничке школе, са изванредним цртачким смислом, прецизношћу и педантношћу — обавио је овај сложен и деликатан посао под врло тешким условима.

„Кад су све припреме биле извршене, Ђулавка је уговорене ноћи требало да напусти логор.“

У једном крају бараке стајали смо с њим. Нисмо видели лица једни другима, али смо по дисању осећа-

Могу ли нам деца опростити?

ли узбуђење. Стисак руке и поздрав. Изашли смо нечујно из бараке. Прошли смо кроз круг, кријући се од стражара — пише А. Војиновић. — Напред је ишао Ђулавка, за њим Борко, а ја позади осврћући се уназад да нас ко не примети. Дошли смо до жице кроз коју је Ђулавка требало да прође. Брзим покретом подигао је жицу и изгубио се у тами. „Збогом или довиђења!“ — Рекли смо у себи, вратили се нечујно кроз круг и ушли у бараку за спавање.“

Кад се нашао на слободи, ван логора, Борко Ђулавка је, најпре уз помоћ једног рођака и неких познаника успео да се запосли у некој фабрици код Беча:

„У прво време по запослењу, Ђулавка је становао у логору фабрике с осталим радницима, а касније је успео да се настани код једног старог Аустријанца — Гилера. Овај старац шездесетих година, био је усамљен, никога није имао, фашисте није волео и са Ђулавком се добро слагао. Старац га је заволео, и касније је његов стан служио као прибежиште за многе другове који су ту после бекства долазили на спавање. Старац му никада није пребацивао нити га је икада питао ко му долази.“

Ђулавка је био окретан младић — пише даље о њему А. Војиновић — већ у Лесковачком партизанском одреду био је водник. Издајом је заробљен заједно са мном и Борком. ⁽¹⁾ Немачки је добро савладао и био је снажљив у свакој ситуацији. После свог бекства из логора, развио је у пуној мери рад на сакупљању и куповању пасоша. Много нам је помогао у том погледу, а исто тако у погледу куповине одела за људе који су хтели да беже. Састанци са њим одржавали су се на уговореном месту. Врло мало се кретао по граду, бојећи се да га ко не препозна. Обично се налазио или у свом стану, или у логору код радника који су са њим радили у фабрици“.

¹ Занимљиво је напоменути да исти овај аутор, Александар Војиновић, у једном разговору, објављеном у НИН-у од 29. новембра 1965. године, детаљније описује напред поменуто заробљавање. Ево шта он том приликом каже: „Кад смо видели да су нас водичи и неки партизани мештани довели у право четничко Место — било је касно. Пружили смо отпор, али смо ускоро увидели да је све

О Борковој неуморности говоре и следећи пасажни из књиге А. Војиновића „Поново слободни“:

„Ђулавка“ је био неуморан. Стално је радио и тражио начина да дође до пасоша. Повећавао је круг својих познаника у фабрици у којој је радио. Његов рад довео је до успеха. Набавио је пасоше. Одредили смо другове који треба да беже. Коста је поново ступио у дејство. Своју вештину фалсификовања још једном је потврдио. Нови су побегли из логора и сваки је радио на задацима који су му били постављени. Доста тешкоћа је задавало питање запослења, али и то се некако савлађивало. Питање становања побеглих из логора решавало се код Ђулавке. Дешавало се да су људи по недељу дана остајали у његовом стану док не добију запослење и стан у фабричком логору“.

Овим речима завршава се поглавље „Бекство Ђулавке и других“ из поменутог књиге А. Војиновића. У осталим деловима ове књиге у више махова се помиње име Борка Ђулавке. Поред њега помиње се такође и указује на делатност Војина Петровића из Лесковца, Борка Цекића, Боре Стојановића из Власотинца. Николе Младеновића из Лесковца. — Активност Борка Ђулавке се даље везује за најразличитије ситуације. На једном месту се каже: „Ђулавка и остали другови који су побегли, уложили су све своје моћи и њихов рад се осећао“.

Борко Станковић — Ђулавка је врло често, захваљујући својој комуникативности, успостављао везу, повезивао познанике и пријатеље — и на тај начин им помагао да изађу из логора, или што слично.

узалудно: Њих је било много, а нама је гонестајало муниције. Наши су гинули на све стране, а четнички обруч се стезао. Тог тренутка моја главна брига било је писмо Врховног штаба које сам носио собом. Решио сам да га одмах уништим. Кад сам видео да се не можемо извући, одлучио сам сам се на најгоре; извадио сам револвер и наместио га на слепоочницу. Али ме је тргао глас једне другарице: Шта то радиш — пуцај у њих, они имају метака за тебе! Наставио сам да пуцам на четнике, све док није несало муниције. А онда сам осетио цеви четничких пушака за вратом. Са групом од двадесетак заробљеника нашао сам се у Лебану. . .“

Ову подужу напомену дајемо као аргуменат више и као објашњење о истом заробљавању кога смо нешто детаљније напред описали.

„Некако крајем јуна Тулавка, који је обично ски-
тао по логорима слободних радника и тражио позна-
нике, јавио ми је да је у једном логору нашао мог поз-
наника Шаргана, који је у своје време био партизан
у Топличком партизанском одреду. У разговору,
лавка му је рекао да сам у Бечу. Он је изразио жељу
да се видимо — пише А. Војиновић. — Једне вечери
изашао сам из логора, пише он даље, отишао до Ту-
лавке а затим с њим заједно у логор у коме је стано-
вао Шарган. Тулавка је ушао у логор да га потражи,
а ја сам морао остати напољу, пошто нисам имао ис-
праве. У том логору живели су слободни радници, али
су ипак били ограђени жицама и чувала их је фабрич-
ка полиција(...) Кроз десетак минута изађоше Тулав-
ка и Шарган.“

Захваљујући овом сусрету А. Војиновић је до-
шао до пасоша који му је омогућио бекство из лого-
ра у отаџбину. И поново, у одсудном тренутку. Б. Ту-
лавка је био спона: „Тулавка је требао да ме упозна
са Славком, који иде са мном до Марибора, тек на же-
лезничкој станици“ — пише Војиновић указујући на
Боркову улогу у оваквим ситуацијама.

„До поласка воза било је још пола сата. Тулав-
ка је већ чекао ...“

Осим тога, Тулавка је касније заједно са Борком
Цекићем био главна веза са Марибором и партизани-
ма на Похорју. Преко њих је ишло слање логораша у
отаџбину. По речима Николе Младеновића из Лесков-
ца, после бекства Александра Војиновића — Војина,
и још неких другова који су одржавали и везу са По-
хорјем (Руди) — Борко Станковић Тулавка постаје
најнепосреднији организатор бекства заједно са Б. Це-
кићем. За ову тврдњу даје нам једним делом податке
и сам А. Војиновић: „Требало је да Руди што пре по-
ђе на Похорје. Њега у Бечу треба да замене Борко и
Тулавка, који ће послати остале (подвукли Б.
Г. и Н.Ц.) — пише А. Војиновић у књизи „Поново сло-
бодни“ — Тулавка је за то имао највише услова, ка-
же он даље. Што је најглавније имао је стан код стар-
ца Гилера.“

Ћулавка је, као што смо из предходног цитата видели, учествовао у припремању бројних бекстава из логора. „Групе из Беча продужавале су да долазе. По пет — шест, па и више њих, долазили су сваке суботе. (...) Са четвртом групом било је углавном завршено бекство наших другова из логора у Бечу. Побегло је 25—30 другова.“

Михајло Блечић, у НИН-у од 29. новембра 1965. године, пишући о Александру Војиновићу и његовом бекству из логора, у чијој је припреми као што смо напред видели најнепосредније учествовао и Борко Ћулавка, каже: „Побегао је истим каналом куда је прошло још четрдесет југословенских логораша. После чувеног бекства наших добровољаца из Шпаније, ово је било највеће организовано бекство наших заробљеника из неког концентрационог логора“. Другим речима, Борко Станковић — Ћулавка је био не само на почетку једног оваквог подухвата — већ и један од најважнијих организатора овог другог по величини бекства из концентрационих логора.

Прикажимо сада укратко и активност организоване групе за бекство из логора, на основу материјала и причања Н. Младеновића, осветљавајући тако и оне друге акције из логорашког живота.

Као и у другим логорима, тако је и овде у Бечу, видели смо већ напред, створена група за бекство. Чланови групе одмах су ступили у везу једни с другима стварајући чврсто јединство, градећи другарску солидарност. — Поред марљивог и до краја смишљеног припремања бекства, узимања ћебади, чаршава и остале робе из логорских магацина, роба је препродавана, а за тај новац набављени су пасоши од слободних људи, који су потом прилагођавани и „прерађивани“. — У партијским ћелијама су разрађиване информације о кретању фашистичких и савезничких снага, даване су оцене политичке ситуације и слично.

Од пара до којих се долазило на различите начине створен је заједнички фонд. Из овог заједничког фонда, у тренутку кад је то било неопходно, узиман је новац за различите сврхе. Тако је једном после неуспелог бекства А. Војиновић био пребачен у други ло-

гор где су животни услови били врло лоши, скоро не-
подношљиви. Војин је тамо због тегоба, малтретирања
и врло лоше исхране почео да копни и нагло физички
да слаби. Онда су му другови прискочили у помоћ нов-
цем из тог заједничког фонда који се налазио код Б.
Цекића — куповали су и набављали намирнице и хра-
ну која би помогла Војину да поправи своје физичко
стање јер био је, како кажу они који су га тада виде-
ли — сама кожа и кост.

Ево још једне појединости из рада тих малих пар-
тијских ћелија и симпатизера у логорима. — У логору,
где су се налазили Борко Ђулавка и остали, био је
врло строг режим — нарочито према политичким
кривцима. За њих није било излаза из логора, а нису
имали ни друге бенефиције и повлашћења. А успе-
вало се да се пређе у „слободњаке“ само ако се неко
од логорашких упосленика (стражари, чувари, бележ-
ници куvari и сл.) покровитељски заинтересује за од-
ређеног појединца кога може да узме у заштиту и
омогући му излазак ван логора. И десило се тако при-
ликом једног одабирања оних који ће бити „слобод-
њаци“ — да у ту групу уђе и неки Босанац. Али, како
су чланови партијске организације оценили и видели
да ће Борково слободно кретање ван логора бити ви-
шеструко корисно — нарочито у припремању бекства,
успели су спретним потезима, варком и малверзаци-
јом — да убаце Борка Ђулавку на место Босанца.

И касније се показало да је то био изванредан по-
тез — јер је Борко онда испољио сву организаторску
спремност и људску виталност обезбеђујући средства
и могућности за бекство из логора многим друговима.

БЕКСТВО ИЗ ЛОГОРА — ИНТЕРЕСОВАЊЕ ЗА НОБ У РОДНОМ КРАЈУ

Борко се дописивао из Беча са друговима пријатељима и породицом. Како је пошта, коју је он слао и примао, била цензурисана то су многи подаци, мисли и чињенице морали да буду шифровани. Тако, на пример, кад се Борко интересовао за развој НОП-а — питао је: „Да ли расте и буја шума? Има ли много нових стабала, новог растиња?“ — Пријатељи су му у истом духу одговарали: да је шума нарасла и да је пуна младе горе које све више листа.

Други пут, опет, питао је: Има ли нових ђака у школи? Колики је њихов број? — На полеђини ових писама која је слао у домовину Борко Станковић је писао име: Димитар Георгијев. То је било његово друго име бугарске народности на које су гласили пасош и остале личне исправе. Јер он се, у Бечу, био упознао и спријатељио са неким Бугарима, па је од њих био мало и бугарски научио. Тако је у конфликтним и неповољним ситуацијама овај одбегли логораш користио то друго име под којим је и иностраним властима био познат.

У писмима која је слао пријатељима тражио је име и презиме и адресу неког од поузданих људи из Врања у чије би име могао да пријави свој долазак на „урилауп“ — опоравак и одмор.

Један од аутора овог текста добио је адресу поузданог човека из Врања, симпатизера НОБ-а и одмах је упутио Борку Ђулавки (Димитру Георгијеву) уз сва

остала потребна обавештења. Тако је, убрзо, био припремљен терен и за Борков прелазак у земљу.

И половином октобра 1943. год. бивши логораш из Беча враћа се преко Загреба у Србију. Али, уместо да прође поред Лесковца и продужи за Врање, како је било уговорено, Б. Ђулавка, не могавши да одоли што скоријем сусрету са родним крајем, једног октобарског поднева силази на лесковачку железничку станицу.

На перону уобичајена гужва и метеж. Довикивање, галама, повици. Један одужи звиждук и воз наставља према југу. Борко се осврће око себе. Гледа преко станичне ограде голе скелете порушених кућа. Гурају га. Он преноси поглед на узбуђена и уплахирана лица путника око себе. Задиже јакну од капута и одлучним кораком приближи се станичном излазу на коме стоји агент и прегледава исправе пристиглих путника. Наоколо се врзмају жандарми, људи у унформама, немачки војници, патроле. На лицу путника забринутост. Створио се већ велики ред пред станичним излазом. Нека жене отима свој пртљаг из руку агента који хоће да изврши претрес и виче повишеним гласом: — То је срамота. Безобразлук.

Воде је устрану, истресају јој пртљаг.

Борко се полако, ношен гомилом, приближава агенту. О рамена му окачен русак. Навлачи дубље капут на очи. Повија се онако крупан и снажан и пружа своје исправе агенту углађена и строга лица. Овај га најпре одмери. Загледа се у пасош — па потражи Борково лице, очи. У жељи да нешто скривено препозна, види... Потом прелиста пасош. Застаде на једној страници. Поново се загледа.

Овај застој задржа за кратко гомилу која је гурала и по, сваку цену хтела напред. . .

Агент подиже поглед изнад масе која се таласала поново погледа Борка и добаци миг једном од агената у цивилу, који им приступи.

После кратког објашњавања новопридошли агент преузе Боркова документа и кроз масу пође напред — не скидајући поглед с Борка, тек повремено загледајући и у генералије које је држао испред себе.

Борко је могао очекивати све. И оно најгоре. Корачајући тешким и спорим кораком мислио је: Можда је било боље да сам продужио до Врања. Овако, сумњив им је прекид путовања! Шта ли сад хоће од мене?"

— Зашто си сишао у Лесковцу? Врање је овде уписано као последња станица? — питао је агент са подозрењем.

— Имам пријатеље овде, у околини. А накнадно ми је стигла и вест да се моје фамилија преселила овамо.

— Ти си Србин? — Запита поново агент. Борко оћута. Само премести кофер из руке у руку. Тада агент нагло промени став и држање, па поче некако благо и скоро ласцивно да му говори:

— У Врању су све сами Бугари. Остани овде. Ту је наша српска државна стража. Добро се плаћа — поче агент да га врбује и наговара.

Борка мало зачудише овакви предлози. За трен ока он схвати намере овог плаћеника:

— Да се видим најпре са рођацима — рече Борко. Дуго сам већ у туђини.

— Наши смо људи — настави агент још присније. — Овде ћеш живети добро само ако нам приступиш — говорио је агент коме су импоновали снага и горостасни раст саговорника.

— Размислићу, рече Борко. — Имам пријатеље, ту, у оближњем селу. Морам најпре до њих.

Утом стигоше испред Ђермановићеве кафане, где су обично свраћали да предахну путници намерници. Борко одлучи да овде остави кофер као залог за могући повратак. А овај смишљени гест био је срачунат тако да је могао да завара траг агенту.

У међувремену сувоњави агент приђе власнику кафане и тихо му саопшти да не даје кофер ником без његовог знања и одобрења... Растадоше се скоро без поздрава. Агент је још неко време гледао за Борком који пође поново према железничкој станици да би преко моста што се диже изнад пруге — наставио пут према Мрштану.

Борко је у Мрштану провео недељу дана у стану Новице Црнатовића који је као напредан учитељ био премештен у ово село. Новица Црнатовић је касније и поред опасности која му је претила успео да узме кофер из Ђермановићеве кафане упркос забрани агента.

Са моста који се надносио над пругом отварао се поглед на пространо и осунчано лесковачко поље. Кад сиђе с моста чопор ониских кућерака и уска кривудава уличица спуташе му поглед. Ниске стреје и гранати дудови, којих је пуно ово предграђе, надносили су се над њим. Прешао је на леву страну улице која му је, танком сени, баштама и ониским натрулим плотовима, нудила какву-такву скровитост. Ако је хтео да умакне неком нежељеном погледу. Плах и немиран ветар, који је надлазио негде отуда из поља, подизао је и ковитлао облачиће прашине, засипајући све наоколо. Од те прашине предграђа потамнели су ниски кровови, прозорска окна што су се дизала тек изнад самог тротоара, и баштенско зеленило. . . Прешао је несметано и поред последњих нахерених утерица и погледом је поново почео да хвата даљину и милује пространство драгог поља.

Корачао је споро и лагано самом ивицом пута. Тешко је подизао стопала из те сипљиве и густе прашине која му је понегде допирала до чланка. Оскудна и ретка трава поред пута била је спржена од летње јаре. Кише одавно нема, па је све, види се, прерано презрело. Зрелина сунца избијала је из тих стрњика, из спечене и скореле земље и тих ретких струкова високе општре траве. Обрана кукурузишта су шумела поред пута на лаког ветру. Дугачки барјаци сасушене комушке, боје касног сунца, лепршали су и узмахивали очепљени са кртих струкова ониске кукурузовине. Ситно је треперила, подрхтавала, брујала и одзвањала та шуша кад само ветар мало јаче загуди пољем. . .

Ретки су били посленици на овом пустом пољу. Тек по која жена овде-онде, а још су ређи били путници на друму којим се вијала прашина. Борко је корачао поред саме ивице пута подижући стопала високо да их не би вукао по прашини и бирајући где-где по којој громуљицу спржене и отврдле траве. Кад би видео

некога да му се приближава, окренуо би главу у страну или би застао за тренутак, окрећући леђа непознатом и журећи заинтересовано према ливадама.

Убрзо је стигао и до села. Како није могао одмах да нађе стан учитеља Новице Црнатовића, упитао је неке малишане и они су га довели пред једну стару, омању кућу насред села.

Још из даљине приметила га је Васка, сестра Косте Стојановића и другарица Новица Црнатовића. Неки који су пожурили рекли су јој: Ено, иде ти брат!

Дирљив је био сусрет раширених руку Борка и Васке, сестре партизанских бораца — ту, испред зграде са једном учионицом на којој су се виделе јаке гвоздене решетке.

У томе појави се из куће и Новица са изразом чуђења на лицу. Запрепашћење се још више повећа кад пред собом угледа стаситог, веома елегантно одевеног младог човека. Нов мантил од свиле пресијавао се га сунцу, пругасто одело, кравата, угледан изглед; за тренутак га збунеше. Неочекивани сусрет, изненадна Боркова појава, мисао да је он у заробљеништву, место сусрета и све остало — учинили су да је Новица једва познао свог младог друга и пријатеља.

Тек кад је Борко рекао своје име пали су један другоме у загрљај. Срдачан другарски стисак: колико неочекиван — толико пун топлих, непосредности, искрености.

Одмах после овог срдачног сусрета потекао је разговор, бујичав, широк... Борко се интересовао за сваку појединост, за сваког друга, пријатеља. Новица и његова жена, који су га топло и несебично прихватили пружујући му сигурно уточиште и ојачање, обавестили су га о свему за што се интересовао — тражећи од њега да им у детаље прича о животу у логору, о Кости и другима. Из разговора са њим могло се видети да је он врло добро обавештен о много чему; многе су му ствари и чињенице биле врло добро познате.

Борко још није честито ни предахнуо, а већ је одмах замолио Новицу да га повеже са друговима из Кукавичког (Лесковачког партизанског одреда), потом

да обавести његову породицу у Мирошевицу, да организује сусрет са Б. Глигоријевићем и да покуша да узме кофер са стварима од агента из Ђермановићеве кафане...

Првих неколико дана бављења у селу прошли су доста мирно и спокојно, у одмору, разговорима, повремено чак и у шетњама кроз село. Пошто се упознао са стањем покрета НОВ-а на нашем подручју и прегледао постојећи илегални материјал (брошуре и летке) којим је располагао Н. Црнатовић — Борко је онда упознао домаћине са мукама и тегобама заробљеника и логораша. Затим са илегалним радом у Бечу и околини; приказао им је, такође, начин пребацивања и бежања из логора. Причао им о Кости Стојановићу, са којим је непосредно радио на пребацивању логораша у домовину, а и врло присно друговао (спавали су у заробљеништву чак у једном кревету). Борко је донео поздраве од Косте, па је то, поред осталог, био још један разлог његовог доласка у Мрштане. Причајући о свему томе он је испољио много духа и бодрости — показујући притом: спремност, свежину и елан за даљу борбу.

Селом су често пролазиле непријатељске патроле повремено упадајући у поједине куће; али то Борка није узнемиравало. Једном се чак догодило да је немачка патрола ушла у ту кућу где је била и школа са једном учioniцом. Видећи ђачке клупе Немац је повикао:

— Die Schule. . . die Schule. . .

— Море кад би знали ко је овде, гадови фашистички не би тако весело узвикивали нити би тако мирно ходали — рекао је Борко подсмевајући им се горко и помало шеретски.

После пет до шест дана, када се селом пронео глас да учитељ има неког чудног госта, фашистички шпијун Кица „Шоња“ — дошао је пред учитељев дом и хтео по сваку цену да уђе, да види госта и да се упозна с њим.

— Пустите ме, хоћу да уђем! Да мало седнем. . . — наваљивао је он.

— Ајд, гледај сад своја посла, други пут. Сад немам времена — узвратио му је Новица.

— Кријеш некога!... Имаш госта! — Хоћу да се упознам са њим.

— Гост је отишао, а ајд и ти својим путем...

На даље наваљивање шпијуна Кице „Шоње“ — Новица је морао енергично да се успротиви, просто да га изгура из предсобље у које се овај увукао, говорећу му да он нема шта ту да тражи, јер није гост за кућу на коју се био намерио...

А то је био први поуздани знак да је непријатељ био упознат и заинтересован за учитељевог госта Борка и требало је хитно радити. Према изјави Новице Црнатовића око 14. октобра 1943. године, Борко Станковић — Ђулавка напустио је Мрштане у пратњи свога брата Јосифа Станковића, Новице и Глигоријевића.

Било је превалило подне кад су сви у групи изашли из Новичиног стана. Требало је проћи кроз село, преко утрине и даље преко поља — према Рударској чуки. Опрезно је требало проћи поред барака које су биле пуне немачких војника. Међу војницима, које су углавном чинили Шиптари, било је, можда, и оних који су могли препознати Борка и његове другове.

Пошто су срећно и неометено прошли поред непријатељских барака, пут је водио преко оголелих њива и ливада. Људи су користили лепе и осунчане дане зреле јесени за орње. Морало се пожурити да се пруга пређе пре првог мрака, пре него што се поставе страже уз пругу. Пругом су јурили транспортни возови пуни немачких војника и ратног материјала. Мала група је прешла пругу више Винарског подрума и успешно се пребацила до Рударске чуке, настављајући пут даље ниским побрђем.

Борко тада одлази у Јајину, где се сусреће са партизанима који су ту на домаку Лесковца извршавали постављене задатке. И после овог првог додира и сусрета са партизанима, он наставља пут за Горину — не свраћајући у своје родно место. Оданост борби и покрету била је већа и снажнија од жеље да се, после

толиког времена проведеног у туђини, види своје огњиште, породица и мајка. Овај пример, недвосмислено показује колико је пожртвовања било у њему за ствар праведне борбе и револуције.

Из Горине Борко бива упућен у Ображде на курс за војне руководиоце. И тамо проводи два месеца, — припремајући се за предстојеће борбене задатке.

У првим месецима 1944. године Борко — „Ђулавка“ прелази у Кметову бригаду која је оперисала и дејствовала на подручју Јабланице. — Ускоро, као одважан борац, проверен и храбар ратник и организатор, он постаје командант батаљона. Било је то у времену између 8 и 10. марта 1944. год. по речима Николе Младеновића који је у том периоду постао вођа једне десетине у овом батаљону.

ЋУЛАВКА — КОМАНДАНТ БАТАЉОНА

Проглашење Борка Станковића — Ћулавке за команданта батаљона, био је свечан чин пун радости и усхићења. Дан је био светао и јасан. Небо кристално плаво и прозирно до у бескрај. У ваздуху се осећала нека бистрина. Батаљон је био постројен на једној узвишици изнад Петровца. Ту је обављено проглашење Борка за команданта батаљона.

После ове свечаности, која је за Борка представљала један од најлепших тренутака, батаљон одмах добија тежак и деликатан борбени задатак: да из тих стопа пође за Црну Траву, пробије се до америчке мисије која је била на овом подручју и пребаци јој пшеницу и друге намирнице, а да од њих добије муницију и наоружање који су савезничким авионима пристизали. Како се ближило подне топлина је почела да подузима борце који су били у живом и жустром покрету, под пуном опремом и теретом. Кратко време ишли су на извесном одстојању у правцу Предејана. Корачали су док су им чела већ била орошена знојем. Пругом су ишли непријатељски транспорти пуни војника. Провлачећи се повремено кроз шипраг и поред врба, којих је нарочито било ту пред реке, видели су на домак Предејана како из вагона искачу бугарски војници, поправљају своју униформу и намештају оружје. брзо се групишу у мале формације и, кад се издаљине гледа, чини се да се спремају за неку акцију. Јато врана прхну, загракта, направи један круг над малом,

сивом станичном зградом па слете подаље на један гранати храст.

Борко пошто добро осмотри бугарске војнике, који су се престројавали, нареди да се одмах журно пође удесно, према шумовитом узвишењу. Да се замакне у брда, у дивљину и већу безбедност. Али, он није знао да су на овај терен, нешто пре њиховог доласка у великом броју, транспортом, стигле бугарске непријатељске снаге које су скоро прекриле и запоселе овај терен.

И само што је Борко са својим батаљаном изашао изнад Предејана, кад, одједном, скоро изненада, припуца с једног мало даљег виси. Били су у бок батаљона који је био у покрету. Пуцњава учеста, претварајући се повремено у паљбу, али непрецизно и скоро насумице.

Борко нареди да се појача темпо како би се што пре изашло ван непријатељског домаћаја. Но, ускоро, зачу се пуцњава с друге стране. И она као да је долазила с леве бочне стране, отуда са маховинастог камењара и с леђа. Борко у истом тренутку схвати да су ушли у обруч. Маши се руком за капу, мало је задигне с чела да му ветар, који је затезао своје струне и повијао врхове дрвећа, расхлади зној са чела. За тренутак застаде, подиже поглед према мрко плавичастој даљини коју су мрежили брегови. Пуцњава постаде све ближа, гушћа и одређенија. Подиже га језа од ветра који је чинио да му се кошуља лепи за ознојена плећа.

Није знао кога и шта има испред себе? Гледао је напред, према тој густој врежи брегова, побрђа и коса — као да је хтео да им одгонетне неку тајну.

Борци су још више убрзали корак, повремено се заклањајући иза неког буковог стабла. Меци су са писком ударали о стабла, заљуштили им кору и тамо негде даље тупо пијукнули.

После малог узвишења, коме су се управо приближавали, отварала се удолина коју је требало прећи да би се ухватио оближњи шумарак. Меци су се све чешће заривали у мекану, мало расквашену и клизаву земљу недалеко од колоне која је журила да се пре-

баца преко малог узвишења па да ту заузме положај и организовано одговори на ватру, јер појединачни пуцњи, којима су узвраћали овако у ходу, у окрету, нису могли имати већи ефекат.

Они непријатељски меци, који би залутали у храстове гране, оборили би по коју голу гранчицу борцима пред ноге. Но, они то нису запажали — грабили су напред.

Тек што су дошли до ивице оне благе узвишице што је била пред њима — пресрете их непрецизна, али доста јака паљба. Бугарски војници су почели да туку и с предње стране. Нарочито је сипило и шеткало из једног густиша повише камењара.

Сад и борци застадоше. Згледаше се као да се мало збуњено питају. Јер, обруч је био потпун. Непријатељ је тукао са свих страна.

Борко је неко време одмеравао јачину ватре која је спреда долазила, и кад утврди да у пределу шумарица нема митраљеских гњезда, а ватра тек повремено долази, и он нареди да се у силовитом темпу, скоро на јуриш, пређе мали простор који је борце одвајао од шумарице, па ма тамо дошло и до појединачног сукоба, после чега би обруч био пробијен.

У снажном и силовитом замаху борци се пребацише до шумарица, пуцајући у трку. Ватра се за тренутак појача из предњих непријатељских заклона, али не за дуго.

Бугарски војници, који су тукли прикривени, из ретких шумарица, изненађени и збуњени неустрашивим и бројним налетом партизанских бораца — одскочили су устрану, стварајући један слободан међупростор кроз који се могло проћи, наравно уз отпор и пушкарање — али без великих жртава.

И батаљон Борка Станковића — Тулавке искористио је ову могућност да изађе из обруча који је чретио да се склопи и нанесе им тешке губитке.

Тако је, захваљујући смишљеном и одмереном руковођењу Борка Станковића, пробијен први обруч бугарских војника на путу за Црну Траву.

Још није била замакла пуцњава за леђима, а већ чеколико километара даље од места пробоја почеле

су, у даљини, да се назиру тамно-мрке прилике које су се повијене кретале и претрчавале. Тешко су се на даљини разликовала од околине која је сва била сиво-мрка; само понегде, на неком скровитом и влажном месту, виделе су се сиво-зелене маље траве, као прва најава пролећа. Подне је већ било прошло, али је сунце још стајало високо, кад извидница, коју посла Борко напред, јави да бугарски војници поново запоседају положај у полукругу — на широком пространству. Истина не у густом шпалиру, али одабирањем доброг заклона и заседе.

Поново обруч! По други пут.

Борко сумњичаво заврте главом, а лице му се намрачи. Боре, које су се згусле на лицу, и вилице што су поигравале од грча, показивали су да ово, иако је други обруч, није и последњи. Схватио је да су бугарски војници, далеко и неупоредиво бројнији, имали добру службу радио-везе, којом су могли да контролишу терен, да померају обруч и организују заседе.

„Неће бити лако изаћи са њима на крај“, — мислио је у себи. „Само упорни и снажни пробоји — отвориће пут. Једини излаз биће у ватреном и борбеном суочавању са непријатељем који је боље наоружан и боље опремљен; али са мање разлога да се отима, ишчупава из канци ропства, из обруча смрти која хвата за врат, гуши и дави.“

Веровао је у своје људе, у борце. Међу сарадницима и саборцима у батаљону имао је и оне који су прошли више таквих мучних и безизгледних ситуација. Ту су били и они који су прошли заробљеништво, логоре, тамнице и казамате...

И овога пута једини излаз био је концентрисани пробој на месту које је било слабије брањено. Борци, још увек загрејани и устрептали од недавног, првог пробоја, ушли су у ватру и сукоб са оном и онаквом борбеношћу, која једино обећава изгледе на излаз, избављење.

Са незнатним губицима и на једној и на другој страни и са неколицином теже и лакше рањених — направљен је и други пробој обруча!

И, управо онако, како је Борко очекивао, мрна чела и стегнутих вилица, после овог обруча и заседе уследили су узастопно и трећи и четврти — и то само на неколико километара од претходног. Како су се сенке поднева продужавале — непријатељске заседе и обручи бивали су све чешћи. И то увек са новим непријатељским снагама и новим људима.

А учестали су, јер су бугарски фашисти желели, пре него ли падне мрак, да нанесу велике губитке партизанском батаљону и да га паралишу у даљем кретању, како би, потом успели да до краја изведу ову велику акцију чишћења терена од партизанских снага и бораца на овом подручју. Према неким подацима, Бугари су у овој мартовској акцији чишћења терена ангажовали између 23—26.000 добро наоружаних и опремљених бораца. Техничка опремљеност била је такође значајна и завидна. Артиљеријске снаге веома јаке, снабдеване митраљезима, бацачима и осталим оружјем у великом броју. Радио-веза је такође била врло добро организована и, захваљујући њој, Бугари су могли да припремају бројне обруче, опкољавања и заседе.

Поред задатка гоњења и уништавања јединице Народноослободилачке војске, бугарски фашисти су имали и посебан задатак: да врше заплону борбеног материјала, оружја, муниције и друге помоћи савезничких снага. И то по цену великих сопствених жртава и губитака.

Ноћ се већ почела да спушта. Сунце се међу бреговима брзо заклони и нестане иза неког гребена, али још дуго сјаји и зрачи у врх куполе неба навлачећи полако вео руменила почев од оног рањеног брега где се најпре закрвавио, па даље. — Борци који су проšli толике обруче почели су да сустају од умора, јер темпо се после петог пробоја још више појачао. А, ето, траје немилосрдно већ читав дан с несмањеном жестином. Врело снаге већ сустаје, јењава. Умор се лепи за трепавице, за вид, а ноге се са муком извлаче из каљуге. Сваки успон, борцима се чини, савлађује се последњом снагом. Споро, сувише споро! Понеко се затетура, оклизне, па почне да клизи наниже, ни-

чице повијене главе, дремљиве и тешке. Али, упркос физичкој снази, која је после сваког пробоја све више копнела, отпорност је расла, бунт се подизао, а са њим и жеља да се по сваку цену изађе из ове тегобне и погубне ситуације.

— Ускоро ћемо ступити у везу са нашим борцима — храбрио је Борко, мушки, ведро и снажним гласом. — Они мора да су ту негде... Сасвим близу. На домаку смо одморишта... Треба издржати још мало. А после, ојачани, потпомогнути — ударићемо им у лице. Пете да видимо том фашистичком соју, кад се разбеже.

Борце је то храбрило, челичило. Враћало им дух, морал, снагу и отпорност. Спотичали се и устајали — настављајући даље се неком новом, чудном животном енергијом и снагом.

И негде у близини Рупља успостављена је веза са партизанским јединицама.

Борков батаљон, ојачан и потпомогнут сада новим, одморним борцима, добија задатак да заузме бусију на једној погодной коси са које се отварао поглед на малу удолину и да ту сачека Бугаре који су се мало били захуктали. Да их пресретну и изненаде. И ту, на тој коси према Власотинцу, која се спајала са венцем Чемерника, Борков батаљон је заузео положај, искористио тренутак за кратак предах док су се Бугари, сада доста неопрезно, неорганизовано и распојасано приближили удолини.

Кад су се Бугари већ били довољно приближили, у моменту кад се главнина нашла на чистини, на правом брисаном простору — Борко командова паљбу Борцима је, нешто раније, било саопштено да се пажљиво гађа у мету, а не насумице, како би бугарски фашисти што пре осетили и видели губитке.

Први налет бугарских фашиста је задржан. Бугари неочекивано суочени на јаком паљбом, попадале ничице. Ретки и најхрабрији тек покушаше да се пузећи привуку напред до једног малог природног грудобрана. Паљба се понови. Многи осташе на месту и не помакоше се. А неки, опет, поустајаше, да би се трчећи повукли до неког бољег заклона.

То охрабри борце Борковог батаљона. Они искористише тренутак, поустајаше из својих заклона и прискочише напред уз веома бучне и гласне поклике: „Ура! Јуриш! Пали!“ — овим узвицима желели су још више да збуне и заварају запрепашћене Бугаре. Бугари, мислећи да је батаљон добио велика и нова појачања, која сада врше силовит противнапад, распршаше се и разбежаше. Тако је овај јуришни противудар Борковог батаљона потпуно успео. Непријатељ је био разбијен и повукао се.

Ноћ се већ била почела да хвата, тама да гусне кад су се Боркови борци са друговима из појачања почели да прикупљају, пошто су претходно дуго и далеко гонили бугарске фашисте пуцајући за њима.

ЂУЛАВКИН БАТАЉОН НА ТЕРЕНУ ЦРНЕ ТРАВЕ

На терену Црне Траве Борко Станковић — Ђулавка проводи седам-осам дана, да би се касније поново упутио према Кукавици. На повратку, они су уз пут морали прелазити и преко територије на којој је било Бугара. Тако се догодило да су два борца, на том повратку, уз пут, нашла више милиона лева. Новац су Бугари били или лоше прикрили или су га у паничном страху приликом неког бекства оставили спасавајући се и тражећи безбеднији и сигурнији положај.

Поједини делови подручја, преко кога је Борко са својим борцима прелазио идући према Кукавици, били су, поред Бугара, запоседнути појединим непријатељским групама. Но, и упркос сталној опасности, која је непрекидно била присутна, партизани су пролазили смело и незадрживо, понекад и посред запоседнутих села, поред самих непријатељских стража.

Батаљон се после скоро читавог дана хода и маршовања приближавао Дадинцу. Танак мрак као измаглица већ се почео да мрежи и хвата. Из густих сени околних брегова, из шумарица и шипражја, надирала је и надлазила тама: полако се гуснула у грумуљицама најпре око шанчева и јаруга, под гранатим дрвећем, у превојима, и тамо, напред, око кућа у селу. Из разговора, које су Борко и неки његови борци раније водили са онима које би уз пут сретали, сазнали су да се у селу налази једна већа група дра-

жићеваца. А, ево, и извидница која је ишла испред, јавља да су у селу, по кућама, дражићевци

Све то, па ни умор, нису могли задржати силовити ход и темпо Борковог батаљона, коме се журило да, пре него што падне потпуни мрак, стигне до Мораве и пронађе газ, како би се још са виделом дана могли пребацити на ону страну реке. — Борци само онако у ходу извршише мало престојавање. Истурише напред пушкомитраљез и неколико боље наоружаних и бомбама снабдених бораца.

Прођоше поред првих плотова, смело и чврсто ступајући, дигнуте главе и погледа оштро упереног у оне дубље осенчене кутове, вајате и стаје. У тренутку кад су се челни борци већ сасвим били приближили непријатељској стражи, зачу се оштар и одсечан узвик:

— Стој! Ко је тамо? — викао је стражар зурећи у таму која је све више навлачила свој вео.

— Ко је тамо? — узврати Борко питањем и настави да се приближава са својим људима.

— Ко је тамо? — поновише се још једном питања, а Борко и његови људи узвратише на исти начин — само да би добили у времену и још више се приближили стражи. Непријатељски стражари су били у приличној недоумици, јер нису могли добро да распознају прилике у ходу, под сенком мрака, који је већ брисао и неутралисао појединости и детаље.

То је омогућило Борковом батаљону да се потпуно приближи сада већ сасвим збуњеним стражарима који су, у неизвесности и недоумици, још гласније узвикивали: — Стој, ко је то? Ко је тамо?

Уместо одговора Борко и његови људи отворише ватру на стражаре који се стровалише као покошени — не стигавши ни метке да испале.

Прошавши поред страже, батаљон појача темпо и журним кораком прохуја кроз сред села. Док су се непријатељски војници, који су се заувукли у куће, отрезнили и снашли — Борков је батаљон био далеко ван њиховог домаћаја на путу према Новом Селу. Чули су се само повремено панични пуцњеви за њима, јер дражићевцима је била несхватљива одважност и смелост оних који су им неокрзнати прошли ту скоро

на очиглед — остављајући за собом четири мртва дражићевца.

Пред Борковим батаљоном била је нова препрека: широка, мутна и разливена Морава. У ово доба године она надође од снега који у брдима почиње да копни. Тада обично набрекне, испуни корито, па загази дубоко у врбаке и топољаке што прате овај део њеног тока. Од вода које се сјуре и дођу са првим наговештајима пролећа Морава добије у замаху, постаје брза, јогунаста и на најплићем броду тешко савладљива.

Морава мутна као ноћ — отиче. Њене таласаве бразде клобуче из дубине, растапају се у то мутно орање које ковитлац језе у човеку подиже — погледа ли је само у пролазу. А ко до паса у њу да заброди, да запаса? Ко њеним токовима да се преда — онако устрептао, врућ, а неподатан?

Прва група је већ била зашла дубоко, насредностраног корита, коме нема краја погледа ли се из тог средишта узвитлане водене масе, док тло под ногама измиче. Иако су се борци држали у ланац, напредујући и секући воду више боком, таласи, који су жуборили наилазећи на живу људску брану од телеса, узлетали су и нападно се пропињали повијајући те крхке људске стабљике што су се похотљивим брзацима и матици отимале.

При овом прелазу уплахирене и похотне реке, која данак плаћа и данак иште, вода је занела једног борца под пуном опремом. А кад је изгубио тло под ногама, кад га је вода подигла,хватио га је брзак, повукла матица... И сва кидања и отимања нису помагала, јер је вода Мораве, жедна у својој коби, а лепљива и судбински густа смолница што пријања за човека и кад га подиже, узноси, и кад га на своје дно мами...

Да би прелаз преко Мораве био безбеднији, а стихији ове моћне воде супротставила не мала група или само човек појединац, којим она може да се поигра, направљена је колона, мушки повезана, чврсто стегнутих шака, која је својим телима зајазила и премостила ту воду незаситну...

Морава је била преброђена. И Борков батаљон наставља по ноћи кретање према Новом Селу. У Тулову се батаљон задржава два дана. Прикупља и сређује снаге у очекивању нових задатака.

И убрзо потом, једнога дана, дође курир са обавештењем да под заштитом добровољачких јединица непријатељ превози храну и намирнице из Лесковца за своје снаге стациониране у Вучју. Задатак је био: напасти добровољачке јединице и заробити кола са намирницама, а народне издајнике гонити до последњег даха.

Борков батаљон силази у Чукљеник решен да овај задатак што боље изврши. Ту је сачињен подробан план ове акције, направљен распоред и, после договора, кренуло се према месту напада.

На пола пута између Стројковца и Шаиновца направљени су борбени распоред и заседа.

Није прошло много времена кад се на друму из правца Лесковца зацрне и појави дугачка колона. Најпре је то била сива маса која се полако путем кретала. Дрвеће је тек почело да се заодева и кити младим лишћем, а дрворед поред пута није крошњама сасвим скривао друм. Сунце се пробијало кроз облаке, а кад би се појавило и мало дуже загрејало, могло се запазити како се у даљини подижу и ниско над земљом лебде треперави облачићи испарења, прозири и лаки као они што се небом вијају.

Добровољачка јединица, која је ишла као претходница, на знатном растојању од запрега које су вукле храну, већ се била приближила Борковим људима који су били добро прикривени и заклоњени. Корачали су у приличном нeredу. Заобилазили су локве којих је било на путу. По њиховом расположењу се могло видети да не очекују ништа лоше.

Партизани их пустише да несметано прођу и ови уз доста жив и бучан разговор замакоше иза оуке.

Уз велику шкрипу, лупњаву и пожуривање, приближавала се колска запрега, крцата различитом робом, цаковима, намирницама. Једна за другим ишла су натоварена четвора кола, стењући, крцајући и полако се заносећи под теретом. Колске шине кад би зашле

у влажан песак, зачуо би се танак и ресак писак и цика каменчића што су се ронили и дробили.

Једна мања група Боркових бораца напусти заседу коју је батаљон био заузео на средишњем делу брега, подаље од пута, и трчећим кораком у повијеном ставу, пође према путу. Они су имали задатак да отворе ватру и приметну сукоб са оном другом добровољачком јединицом која је ишла на неколико стотина метара иза колских запрета. И поред равничарског предела, пространог поља, изгледа да су се непримећено приближили на извесно одстојање од пута, заузимајући породан положај из кога би могли отворити ватру на добровољачку заштитницу.

Кад се колска запрега већ била приближила на домак воденици што се налазила ту, уз пут, — на Борков знак — грмну снажан плотун. Куршуми засуше добровољачку јединицу коју пренерази овај снажан, изненадни тресак. Јер, иако су појединци међу њима запазили неко сумњиво кретање са леве стране пута, ипак су врло неопрезно и неприправно ишли друмом. . . Сад, кад су већ били под ватром, схватише да се неће моћи да приближе колима, јер су она била измакла више стотина метара, а и гвоздена завеса их је одвајала. А то је значило да је скоро немогуће било доватити се, напред, неког бољег заклона: воденице, на пример, која је била испред, или оне зашанчене ивице пута. Осим тога, мало је изгледа било да ће моћи да се повежу са претходницом која је већ далеко била измакла и, можда, већ прошла и кроз само село Стројковце. Овако одсечени од претходнице и од транспорта намирница који је требало да штите, — они покушаше да се среде и да одговоре на изненадни напад. Припуцаше, али више насумице, више из страха без циљања. Тукли су према врху и подножју брега и не слутећи да се главнина партизанских снага налази на средишту брега.

Партизани, као противодговор, још више појачаше ватру, а они што су били на домак путу прикривени — поћоше на јуриш према већ поколебаном непријатељу. Добровољци почеше да узмичу и да се

повлаче. То још више осмели Боркове борце који сада уз вику и пуцњаву појурише за њима.

Не бирајући пут, кроз баре и поред блата, бежали су добровољачки војници према Лесковцу. Све је наоколо трештало од пуцњаве, вике, јурњаве и галаме. До колена блатњави, испрскани, каљава лица и одела, добровољци су у бежању стигли до предграђа Лесковца, поражени страхом и стидом.

Борко причека неко време да се прикупе борци који су далеко гонили непријатеља, па онда са својим људима несметано потера богат плен, читаво месечно следовање добровољаца, — према Трњану.

ОБЕЗБЕЂЕЊЕ И ПРАТЊА ДРУГУ ТЕМПУ

Борко Станковић — Тулавка је у току свог војевања учествовао у многим одговорним акцијама. Једна од њих је, свакако, и организовање заштите и обезбеђења Светозару Вукмановићу — Темпу, када је прелазио преко нашег подручја на путу према Пустој Реци где се онда налазио Главни штаб.

Било је то априла месеца 1944. год. После повратка из Бугарске Вукмановић је прешао преко Црне Траве у пратњи једне врањске чете. Ова чета га је допратила до Чукљеника. А одатле Борко Станковић — Тулавка преузео је даљу организацију обезбеђења. Он је имао за задатак да Вукмановића пребаци на терен Јабланице, а да се притом, при прелазу преко ослобођене територије, уз пут, не испали ни један метак! То значи: да се избегну сви могући сукоби и сусрети са непријатељским снагама, које иако нису биле тако многобројне, ипак су се растурене у мањим или већим групама — кретале и лутале свуда на ослобођеној територији.

Под заштитним покривачем ноћи колона је кренула у мало чудној формацији. Напред је, као што то иначе бива у оваквим приликама, ишла претходница која је испитивала терен, водећи рачуна да се прође мимо непријатељских групација. Потом, следила је главнина са Светозарем Вукмановићем — Темпом, коју су чиниле челне и бочне патроле што се затварале круг око њега. Позади кретала се заштитница.

Ноћ је била пуна месечине. Са неба су варничиле и трептале звезде, а сребрнасти сјај се точио свуда заливајући све унаоколо. Светлост је капала и разливала се и у најмрачније, сеновите кутове, раствајући таму.

Ова мала чудна поворка, коју су везивале нити добро смишљене Боркове организације, тихо је прешла преко малог дрвеног стројковачког моста крећући се и грабећи у правцу Бунуше — Радоњице — Дрводеље — Славујевца, поред Горње Јајине — да би потом избила изнад Горњег Синковца — настављајући пут према Г. Стопању; а одатле насипом према Лебану. Уз пут се свуда најпажљивије испитивао терен како би се избегли сви нежељени и евентуални сусрети.

По причању бораца из ове Боркове чете Светозар Вукмановић — Темпо је ишао у средини, док су га пратила обезбеђења на неколико стотина метара унаоколо. Његова сува, вижљаста прилика, у тамној енглеској блузи и осталом полуварошком оделу — гипко се провлачила и грабила напред преко поља и ливада.

Целе ноћи трајало је ово опрезно путовање кроз неизвесност и месечинасто беспуће. Тек у зору чета је срећно, мимо свих опасности, стигла у Петровац.

Увелико је већ било свануло. Роса, која пред зору појачано све влажи, подизала је језу и дрхтавицу. Сунце што се тек помаљало било је слабашино да оvoli јутарњу студен и одагна језу. Од корачања по овлаженој земљи, кроз ниску маљаву траву и шибиљак, обућа се сасвим била росом натопила. Високе, жуте чизме, које је на себи имао С. Вукмановић биле су до чланака тамно-мрке, водом натопљене. Појединци су трљали руке подижући главу према небу и сунцу, које није много нудило.

Ту, на једном пропланку, Борко је постројио ову пратећу чету. Борци, који су знали да су читаво време били на важном задатку, били су сада узбуђени. Пуни очекивања. Коси зраци сунца мрсили су се са ниским грањем и пресијавали на петокракама што су красиле капе партизанских бораца.

Тада, пред строј који је био у ставу мирно, изађе Светозар Вукмановић — Темпо и снажним, мушким стиском руке честита Борку на успешно обављеном задатку, стављајући му руку на раме у знак пуне захвалности. Притом, он се захвали борцима са неколико речи.

Био је то један од најрадоснијих тренутака у Борковом животу. Он га је делио са свима.

Батаљон, чији је командант Борко Станковић — Ђулавка био је стационаран у Чукљенику. Одатле је он повремено дејствовао. С времена на време предузимане су акције у којима су учествовале мање групе бораца, и то оних најодважнијих. Тако је Борко — Ђулавка у више махова долазио у Лесковац ради прикупљања ближих обавештења. Са њим у групи најчешће су били Никола Младеновић, Андра Стојиљковић — Дунија, Миодраг Николић. — Миа и други.

Најчешће је ова тројка, идући преко поља, подале од пута, долазила до Рудара, а потом се одатле пребацивала да усамљене куће у расаднику. У тој кући добијана су обавештења и различите информације: о непријатељским снагама, о њиховом кретању, груписању, о појединим непријатељским припремама и намерама. — Пошто би добила тражене податке група би се полако и неопажено повукла идући уз реку, а затим преко поља до једног салаша у Рудару. Ту би се склонили, сачекали погодно време до почетка акције.

Догађало се да је ова група долазила до такозваног „Кајсиног“ сокака, у унутрашњости града, где је у једној кући, такође, добијала тражене податке.

У то време вршене су припреме и прикупљане информације за напад на војни магацин близу Шпитаљског гробља. А припреман је напад и на мешовиту непријатељску партолу и то са циљем да се свима ставе до знања близина и живе активности партизанских снага.

НАПАД НА ТЕРМОЦЕНТРАЛУ У ЛЕСКОВЦУ

Паралелно са овим настојањем и упадима у Лесковац одвијале су се акције на терену Поречја: сукоби са четницима и осталим непријатељским снагама. Упади непријатеља, који је организовано долазио из Лесковца, спремно су дочекивани. Пружан је велики отпор фашистичким покушајима.

Према подацима које износи Јосиф Стефановић у напису „Формирање и акције 13. српске бригаде“ (Лесковачки зборник V Лесковац, Народни музеј 1965), ова бригада формирана је 3. јуна 1944. године, „а затим је у времену од 5 — 13. јуна примала нове борце.“

У „Хронологији ослободилачке борбе народа Југославије 1941—45.“ (Војноисторијски институт, Београд, 1964.) стоји записано: „Код села Вине, (близу Лесковца) Главни штаб народно-ослободилачке војске партизанских одреда Југославије формирао је 13. српску народно-ослободилачку бригаду. Она је ушла у састав 24. дивизије народно-ослободилачке војске Југославије.“

Међутим, према другим изворима, 13. српска бригада основана је 13. јуна у Горини. Пре формирања, разумљиво, вршена је мобилизација. На терену одвијала се врло жива политичка активност. Резултат те активности је што су током читавог дана 13. јуна, са свих страна из Поречја, пристизали будући борци ове бригаде. Били су то понајвише голобради младићи који су тек стицали прва војничка знања. Долазили су без икакве опреме, најчешће у изношеној клашње-

ној одећи. Многи су имали оружје. Највећи број придолазећих био је младићког, скоро дечачког изгледа.

Руководећи кадар 13. српске бригаде чинили су стари и прекаљени борци који су могли успешно да изводе акције преносећи своје ратно искуство на младе борце, који су, најчешће, по први пут улазили у веће сукобе и окршаје.

Већ сутрадан по оснивању 13. српска бригада ступа у акцију. Она добија тежак и деликатан задатак да изврши напад на термоцентралу у Лесковцу и то у исто време када буде нападнута и минирана железничка станица. (Овде ваља додати и то да су паралелно са овим подухватом предузете акције за минирање буке електричне централе у Вучју, а извршен је напад и на железничку станицу у Грделици, са циљем да се привуче пажња непријатеља и да се ангажује један део његових снага.)

Све ове акције предузете су са намером да се привуче пажња непријатеља, да се ангажују његове снаге и на подручју Лесковца, како би 21. дивизија, која се борила код Гајтанских врата, могла бити ослобођена притиска.

Предвече, 14. јуна, бригада је кренула из једног воћњака у Мирошевцу. Леп и топао јунски дан, скоро без облачка, обећавао је ведро, месечинасту ноћ. Сунце је већ било зашло кад је бригада кренула. До ноћи је требало још доста времена, јер су јунске вечери овде богате и раскошне пошто још дуго после заласка у ваздуху трепте светлост и топлина минулог дана. Изашавши из Мирошевца бригада са клонила пута, па је ишла испод саме косе, најпре кроз тодоровачке винограде. Црвенкаста и мало скорела земља тек окопаних винограда ронила се под стопалима бораца, који су газили не бирајући увек ваду. Од вечерњег руменила тло је, чинило се, такође добијало неку помало бакарну боју, коју су пробијали и брушили камичци ове доста оскудне земље. У пролазу кроз винограде борци би закачили по коју гижу, жбун или ониску брескву. Зашумело би, залахорило би нешто у ваздуху без дашка ветра у коме се чуло још једино сударање камичака што су се заједно са земљом ро-

нили под ногама бораца. Колона је наставила да се креће западно од пута Мирошевац — Лесковац и то преко Бунуше, Радоњице до Јајине.

Из даљине видео се Лесковац. Многобројна светла су се ројила и треперила као далеке звезде што се небом јате. Месечина је осветљавала пут и чинила предмете и људе видљивим и на већем одстојању. То је повећало опасност. Јер, непријатељ је могао на већој даљини да запази кретање овако велике формације и да отвори ватру. А после изласка из Јајине требало је прећи преко равног поља и ливада пребацити се преко реке и полако се привући термоцентрали.

Две чете 12. бригаде остале су на домак Лесковцу да би, у случају потребе, могле да обезбеде одступницу, а и да штите бок Боркове чете која је кренула ка централу.

Ускоро, чета у којој је био и Борко — Ђулавка приближи се високој огради термоцентрале, са задње стране поред саме реке. Поноћ се ближила. Месеца, што је узлетео високо, мрешкао се у крилу звезде и гњурао у плиткој води реке која га је заплускивала таласићима. За тренутак месец би заједно са звездама потонуо, помешао се са светлуцавим камичцима и све би потамнело, али само за кратко, јер одмах затим светлост би се винула према небосјају наткриливши долину. Група је застала испред оgrade, одмерила је. Поглед им се задржао на врховима које је сребрила месечина. Тражили су могућност да се пребаце преко оgrade. У тренутку кад су се већ били припремили за пребацивање — зачу се експлозија која је дошла с друге стране града.

— Значи, на станици је почело са акцијом. Експлозија је знак за нашу акцију. Време је да кренемо — рече Борко.

Мачји спретно, без икаквих шума, група се за трен ока успузала и пребацила преко оgrade. И једна група са пушкама на готовс упутила се према малој стражари, а друга већа група, у којој су били Борко — Ђулавка и Никола Младеновић, пошла је према машинском одељењу. Иако није било никаквих смет-

њи и отпора група се ипак опрезно приближила овом одељењу термоцентрале.

— Припремите се за минирање — позвао је Борко минере који су били у групи.

И док су борци припремали фитиље и тражили место где да поставе mine, Никола Младеновић, који се у оваквим тренуцима није одвајао од Борка — Тулавке, упозори:

— Поставите mine даље од пазана, јер ако казан експлодира — нико се неће извући... Најбоље је минирати и разорити ове велике замајце.

Борци ужурбано почеше да врше припреме и да намештају mine испод самих замајаца и близу командне табле. Убрзо и то би готово.

А онда, сви у великом трку, хитро, истрчаше из машинског одељења. Одмакли су се једва стотинак метара кад одједном груну страховита експлозија. Ноћна тишина се предвоји, располути, а одјек као да се негде тамо преко реке, на падинама брега, скрха. За борцима су летели комадићи цигле, црепа и осталог материјала.

Поново све заћута.

Чуо се само топот бораца који су трчали и верали се поново преко оgrade и прескакали.

Снажна експлозија је повећала будност непријатељских стража. Они, који су заузимали доминантну положај код Светоилијске цркве, одмах су почели да пуцају у правцу централе, одакле се разлегла експлозија. Тамо, у даљини, назирале су се прилике у покрету. То су били Боркови борци, који су једно време нишли уз реку, под заштитом сенке врба и топола што су ту, уз обалу расле, а онда, прешавши реку, запутили се кроз ускласало жито и ониске кукурузе.

Повијених глава борци су грабили напред док су меци фијукали унаоколо. Од одјека трештала је и проламала се цела котлина. Чета је журила да се што пре растане и опочи са заштитницама које су биле нешто даље, на прилазима града.

Палба с брега све се више појачавала. Али је била непрецизнија. Непријатељски војници пуцали су насумице.

И тада догодило се нешто изузетно и чудно: Јова из Горине ишао је у корак са осталим партизанима. У једном тренутку он је само мало заостао, али за чим је ишла још једна група, повијених глава... И тада сасвим изненада, лутајући метак, на опште запрепашћење, погоди звезду петокраку чије су оштре ивице пригушено сијале на Јовановој капи. Метална звезда се мало расцветала, а метак у пролазу раскида горњи део капе и збади му је с главе на земљу. Јова запрепашћено застаде, збуњено маши се руком до места где је била капа, али оста стојећи, само се мало више усправи гледајући зачуђен унаоколо као да пита: Шта се ово догоди са мном?

Најближи борац подиже му капу са земље. Два горња крака петокраке била су откинута а врх капе био је сав раскидан и поцепан.

Партизани наставише још журније да грабе, а и Јова са њима, само, он још увек пун енергије да је, ето, жив, у покрету. Пуцњава се није стишавала, а грмљавина одјека још више повећа буку у узнемиреној котлини. Партизани нису одговарали на непријатељску ватру, јер нису хтели да открију свој положај. Овом приликом рањен је и Никола Младеновић који нам је дао највише података обухваћених у овом делу текста.

Недалеко од места овог чудесног догађаја Боркова чета се сусрела са заштитницом, настављајући повлачење истим путем према Поречју.

Први пропламсаји новог дана затекли су борце у Славујевцу.

Још током исте ноћи, после ових великих и неочекиваних диверзија, пошла је непријатељска казнена експедиција из Лесковца, са намером да у знак репресалија спали Мирошевце, Горину и Брзу.

Велика моторизована сила са врло бројним људством, ваљала се путем од Лесковца према Вучју. Све је тутњало и јечало од буке и шкрипе тенкова, борних кола и камиона. Птице, којих је било у дрвореду поред пута, распршиле су се у великом страху од те силне тутњаве.

Борци 13. српске бригаде уморни и исцрпљени, од ноћног напада и форсираног темпа, тек што су били прилегли у Славујевцу да мало предахну и окрепе се — добили су преко курира обавештење: да се знатне моторизоване непријатељске снаге крећу путем Лесковац — Вучје у намери да изврше напад и казне становништво и партизане за штету учињену у току ноћи...

Друге две чете, које су остале као заштитне, повлачећи се, примају борбу код Радоњичке и Тодоровачке шуме. Бројно надмоћнији непријатељ потискује ове две чете према јужним насељима у правцу Мирошевца. Оне уз пут пружају отпор.

У рано јутро 15. јуна непријатељска казнена експедиција стиже пред Мирошевце. Улазећи у село, она је почела да пали и хара. Најпре из једне, а потом и из осталих партизанских кућа, сукну пламен у небо. Прозирна јутарња измаглица помешана са димом и мирисом паљевине. Пуцњава и пламен узнемирили су стоку и стада која су по торовима блејала. Та рика мешала се са гласовима, повицима и псовкама. Ускоро је неколико кућа било у пламену. . . То је била једна од првих масовних паљевина села.

Партизани, који су заузели положај на коси изнад села, видећи како непријатељ пали село, извршише противнапад. Са узвишења где је било сеоско гробље и из правца Вине долазили су најчешћи напади на непријатеља који је у подножју палио и харао.

Борба је на овом подручју трајала читав дан. Три пута су партизани успевали да потисну непријатеља и да уђу у Мирошевце. Најжешћа борба водила се око кућа на крају села. Партизани су их упорно бранили — не дајући непријатељу да се уопште приближи.

Тек увече ове две партизанске чете повукле су се према Игришту. Но, ускоро, долази наређење да оне форсираним темпом пођу према Повачком вису. На овом вису Боркова чета води борбу са бугарским фашистима који су дошли из правца Лебана. Заједничким снагама Бугари су овде били одбијени.

ОБЕЗБЕЂЕЊЕ БОЛНИЦЕ И БОРБЕ СА БАЛИСТИМА

17. јуна омладински батаљон, којим је командовао Борко Станковић — Тулавка, добио је задатак да преузме обезбеђење болнице са више од стотину рањеника и да врши операције на терену преко кога прелази. Зато се он са батаљоном задржава једно краће време у Барју где је болница била смештена. А потом прати болницу на путу према Оруглици.

Омладински батаљон, који се повлачио заједно са болницом, зауставили су Бугари. Зато је морао да држи положај код Равне Бање и код Радевца.

У то време води се борба са бугарским фашистима на Топалском вису. Током ове борбе бомбардован је и положај, па су Бугари тако имали подршку од стране авијације и артиљерије. Али, пошто је прошао први налет бугарских авиона, партизани ухвате бугарске сигналне знаке и у тренутку када су се авиони појавили из другог правца почели су да им сигнализирају упућујући их на супротну страну према Бугарима. Та варка је збунила бугарску авијацију и она је у том другом налету нехотице бомбардовала положај где су се налазили бугарски војници.

Приликом овог одступања долази до сусрета са Врањским одредом. Тада долази до подвајања. Борков батаљон следи директиве и наставља пут према Вељој глави, иако је било извесно да ће ту тешко проћи пошто су границу држали балисти. А група од 100 рањеника, међу којима је било и врло тешко рањених

морала је по сваку цену да се штити. Услед несташнице санитетског материјала животи рањеника били су понекад доведени у питање. Тако је по причању болничара Војислава Јањића — Голуба, који је био у саставу Тринаесте бригаде, партизанка Љубица Ракочевић била је тешко рањена. Како није било најнеопходнијег санитетског материјала рана је почела да показује знаке труљења, па су се у том месу које се распадало почели да појављују црви. То је најозбиљније довело у питање живот рањенице.

Приближавајући се Вељој глави Борко примети чудно кретање на једној узвишици. Ношња од сукња и широки појасеви открили су групу балиста. Оштрице ножева на њиховим пушкама заривале су се у зрелину јунског неба на коме је сунце већ давно било одскочило.

И они на узвишици запазише кретање партизана. Сачекаше неко време, а онда припуцаше у правцу партизанске колоне. Борку одмах би јасно да ће ту веома тешко проћи и пробити се. Посебно кад је реч о великој групи рањеника која је успоравала и отежавала брже и ефикасније кретање.

Раније уочљиве људске прилике биле су се сада повукле у заклоне. Завладао је затишје. Само је прегрејани јунски ваздух треперио над пољем које је пустишно и некако самотно дозревало под устрепталом јаром и у непрекидном страху од те превелике пуцњавае која га је растрзала.

Тада, с леђа, бугарски фашисти појачаше ватру. Митраљеви су реско секли уморану врелину. Топови су потресали земљу. Али непрецизна и још доста далека пуцњава није узнемиравала људе који су већ били мало огуглали на све то. Јер, већ је то четврти дан како их прати, сустиже и дочекује пуцњава. Окршаји се смењују и ређају један за другим у том узаврелом паклу од олова, барута, пуцњава и жеке рањеника, који ни једног тренутка нису напуштани. А глад, жеђ, исцрпљеност и несаница, који су изнутра немилосрдно раздирали људе, подривали су им снагу и отпорност из дубине. Али жеље да се постоји, траје и одолева, мисао о отпору, презирање кукавичлука и гну-

шање од помисли на предају — били су много јачи, снажнији.

Ево шта о томе, концизно али импресивно, каже Миливоје Перовић у напису: „Две војске Поречја гину за слободу“, објављеном у „Борби“ од 25. XI 1951. године.

„... Четири дана тукли су се са бугарским дивизијама и четничким бандама у горњем, планинском делу среза јабланичког, испод саме шиптарске границе, на домаку своје планине Кукавице, на њих су одасвуд вршени јуриши, из даљине су грували топови, одозго их засипали митраљези из авиона. Четири дана гинули су и крварили, четири дана нису се одмарали, нити јели хлеба или спавали.

Увече 27. јуна партизанске снаге се размакоше пред том незадрживом навалом: једна према селу Тулару у горњој Јабланици, а друге према Кукавици. Притиснути уз саму границу, нађоше се те вечери Омладински батаљон Тринаесте бригаде са око 300 бораца. Врањски одред са око 100 бораца и болница Двадесет четврте дивизије са 100 тешких рањеника. Врло близу иза њих стајаше велика бугарска војска а непосредно испред њих граница начичкана рововима и густо поседнута балистима“.

Ту на положају код Веље Главе, према шиптарској граници, Борко и његови другови дочекаше и ноћ пуну неизвесности. Била је то једна од оних ведрих јунских ноћи, када се озвездано небо отвара у бескрај, а тама под лиснатим крошњама гусне и некако се сама од себе влажи. Као да се то растиње, после дневне јаре, почиње да зноји и мучно презнојава под теретом ноћи која све притиска и тлачи. Заједно са том тамом у људима се онда нешто мукло и тупо стврдњавало и каменило. Стомак је био скорео у неку мучну грудву пуну превијања, а језик спречен унутрашњом ватром — одебљао, отежао, па ни реч да превали.

Тако су Борко и његови борци дочекали и зору. Свитање није много обећавало. Небо је некако напрсло и по рубовима почело да се стврдњава. Сивило је почело да се круни и као пепео да засипа и увија све под собом. Многи су осећали да ће овај дан, што се та-

ОПЛАКИВАЊЕ

Моја руко, зелена јабуко.

Народна песма

ко невесело најављује, бити одлучујући. Јер, више се није могло издржати без хране, без одмора, са умором у костима — у овој шумовитој, тамно-мркој пустињи где се смрт помаља иза сваког стабла, иза сваког жбуна, брежуљка, листа.

Борко је свестан безизлаза, још одмах у рано јутро, излажући се смртној опасности, изашао пред балисте који су били утврђени у граничним рововима — и позвао их да преговарају:

— Пустите нас само да прођемо преко ваше територије — довикнуо им је.

— Платићемо у злату за тај пролаз!

Овај позив балисти су примили са потмулим смехом, уз мрмљање неразумљивих речи и псовки.

Борко је поново покушао на шиптарском да успостави споразум и на тај начин без жртава проведе своје борце и болницу.

Његов позив и понуда изричито су одбијени, јер балистички еликовци су се надали богатим плену који ће задобити ако партизане натерају на предају, ако их заробе, свуку и опљачкају.

Бројних могућности за избор — није било. Иако је постојало једно мишљење да се по сваку цену треба пробити кроз бугарске редове у правцу Кукавице која својим врлетним странама нуди пуну безбедност — ипак је на инсистирање виших старешина, а посебно Симе Стојановића, заменика команданта бригаде одлучено да се направи пробој преко шиптарске границе у правцу Космета преко ровова у којима су се добро утврдили и укопали балисти и граничари.

И после кратке и одсечне команде у рано јутро 28. јуна — отпочео је силовити јуриш. Партизани су све расположиво аутоматско оружје, митраљезе и пушко-митраљезе концентрисали на утврђене балисте и Шиптаре. А пред саму зору добро су се укопали на полазном положају.

Као и увек раније Борко је био неустрашиво на челу својих бораца што га је и прославило у ранијим окршајима. И у први мах, под силином овог снажног налета и удара, почели су да попуштају и да се повијају предњи балистички борбени редови. За тренутак у-

чинио се да је прва линија фронта потиснута. Борко Ђулавка и његови другови најпре би упутили кишу бомби и прве непријатељске редове, а онда су ускали међу престрашене балисте, тукли се бајонетима, кундацима. Гушали се, кундачили и убијали. Тако је граница била пробијена на простору од 500 метара.

И већ тај први налет донео је доста мртвих и са једне и са друге стране.. То је поколебало балисте који су уз јак отпор лагано узмицали. А дало је трачак светла и наде Борковим борцима који су у томе видели једину могућност изласка и пробоја.

Али, изненада, кад то нико није очекивао, балисти-ма је на овој линији фронта стигло врло јако појачање.

И одважни, али неискусни Боркови борци, које је први успех понео таласом одушевљења суочили су се са словним зидом непробоја. Многи су онда, просто опсесени, не видећи немају смрти — страдали!

У томе је и Борко био задобио неколико лакших повреда на које се није ни освртао. Јер знао је: само сада не треба посустати, сада треба остати стамен и чврст и тиме ободрити остале младе и несигурне борце који су пристизали. „Поклекнемо ли за тренутак“, премисљао је он“ ми у првим борбеним редовима — то ће унети панику међу оне новомобилисане борце којима су ово први скршаји, прва ватрена крштења. И онда је све залуд“.

Балистима нису престала да пристижу нова појачања.

И после првог пробоја једини пролаз, који је, чинило се, мање био запоседнут, била је Поличка долина. И Борко са борцима покуша даљи пробој овом долином. Ту се он састао са Бором Пешићем који је био на другом крилу. Међутим, поново су се све снаге и сва ватра балиста и Шиптара концентрисали на Поличку долину на ово „уско грло“. И Шиптари су, у маси, пуцали и налетали са свих страна на партизане. И ту, на уском терену Поличке долине, на њеним окомитим странама и оближњој заравни, развила се огорчена борба прса у прса.

ПОГИБИЈА

Борко — Ђулавка, иако рањен, јуришао је незадрживо. И борцима се чинило да је он увек и свуда стизао. Био је час на једној час на другој страни. Снажним и мушким гласом храбрио је он борце, док му се грч бола од задобијених рана повремено показивао на лицу. И својим личним примером доказивао је како се треба борити.

И у једном тренутку, метак испаљен из непосредне близине погоди га у леву надлактицу. На двадесетак корака од њега, иза једног малог узвишења зараслог у оштру и мало по врху пожутелу и спржену траву, усправио се балист у „скрпљеној“ немачкој униформи. И пре но што су другови могли да дају знак Борку, и покажу му на непријатељског војника који у њега нишани. Борко би погођен.

Он само тихо јекну и погледа у правцу одакле му је хитац дошао.

Неко од оних који су били близу Борка, смртно погоди оног риђег полунемачки одевеног Шиптара, који се косом страном докотрља близу Борка који је сада био застао док му је болничар Војислав Јањић — Голуб везивао руку изнад рањене надлактице, како би спречио крварење.

Пуцњава и јака разлегали су се све жешће. Погођени коњи, који су вукли болничка кола, бесно су ништали и копитали се улећући међу борце. Грмело је и тутњало са свих страна. А сунце, које се упорно пробијало иза тмастих облака, у томе часу као да је заста-

ло, ту над Поличком долином и својим једним оком загледало се у тај метежни пакао где је све киптелo, врло, прскало и преливало се далеко у бескрај.

Борко поново утрча у ватру међу борце, који су се гушили, хватали за прса и котрљали. Док му је лева рука била приљубљена уз тело, пуцао је десницом.

И није стигао да испали ни неколико метака — кад би поново погођен. Овога пута у стомак и прса.

— Голубе, рањен сам у прса — рече полугласно и спусти се на колена. Грч отимања и бола разape му се преко лица. Главом благо тргну у страну као да је тиме хтео рећи: и то се морало догодити. И пре него што му је ико могао прискочити он се преви напред и лицем зари у оштру бодљикаву траву. Крв ороси ову оскудну траву.

Покушао је поново да се придигне и исправи, али му то не пође за руком. Он само испали још један метак непосредно испред себе, у згажену и полеглу траву.

— Погибе Борко! — пронесе се међу борцима. . .
— Погибе Борко — разлеже се Поличком долином.

У овом силном окршају страдали су и Сима Стојановић, заменик команданта бригаде, Вуле Алексић, заменик комесара бригаде, комесар батаљона, комесар једне чете Срба Стојановић, и више од 400 бораца заједно са болницом и рањеницима.

Борба потраја до вечери.

Мрак се већ хватао, а поједине групице су се још увек бориле разасуте на широкој линији фронта. Мнобројнији непријатељ имао је знатну предност. По десетак балиста и Шиптара напало је на поједине усамљене борце који су још увек пружали жесток отпор.

Тако је Бора Пешић, рањен у руку, био заробљен од једне веће групе непријатељских војника. Пошто су га опколили, балисти су скочили на њега, почели да га ударају и туку. Притом су га уз велике грубости претресли. Одузели му један револвер који је имао о појасу, али онај што му је био у десном делу над којим је он грчевито стезао руку — нису приметили. То је био револвер погинулог Симе Стојановића који је Пешић узео и понео са собом.

ДВА УБОДА БАЈОНЕТОМ

О, видео сам, видео све боље,
Ко да су натраг стављене ми очи:
и бијелу кожу, и нож који коље.

Иван Горац Ковачић

И док су се зликовци препирали око плена: ко ће шта да узме од жртве, окренули су били леђа Пешићу. Овај је искористио тај тренутак, хитро је потегао револвер и припуцао на балисте. Неколико ничице паде на тло. Остали запрепашћено залегоше. Борко Пешић онда скочи, потрча према оближњој густој шуми и замаче иза великих стабала. А балисти остадоше поред својих мртвих којима су хтели да пруже помоћ.

Неколико стотина партизанских бораца и више од 500 балиста и Шиптара остало је на овом крвавом попришту. Рањенике који су били са болницом — немилосрдни непријатељ је поклао на најсуровији начин. Тек појединци и мање групице пробијали су се напред крчећи пут пред собом.

Ево шта о овом сукобу пише Миливоје Перовић у поменутом чланку:

„Цео дан су се тако борили десно лево, пробијали се — заостајали, један по један, у групама. . . Испред њих није било фронта, око њих није било положаја. Пуцало се иза сваког дрвета, са сваког ћувика, од сваког плота. Кад год су морали сићи на неку долину, излазили су преполовљени на наредно брдо. Кад би која група залутала, трчала је онамо где су пуцале партизанске тенковке. На томе су их сусретали балисти, они беху већ поскидали те пушке са мртвих партизана. Био је то пети дан како ништа нису јели, ни одмарали се нити наспавали. Над њима је горело летње узаврело сунце и заслепљивало их. Нису познавали тај крај, нико није знао ни где се налази, ни како да се извуче из тог пакла. По широком простору свуда су грмели плотуни и чуло се неразумљиво, дивље алакање непријатеља. Где је који рањен, ту је и остајао. Највећи број заробљеника такође је убијен. Партизанке су најпре силовали, а онда које су се браниле убијали су свирепо. Напред их је продирало мање, све мање. . .“

Тако су страдали Омладински батаљон XIII Српске бригаде 24 дивизије НОБ и његов славни командант Борко Станковић — Тулавка.

НЕКОЛИКО БИОГРАФСКИХ ПОДАТАКА

ДЕЛОВАЊЕ У ПРЕДРАТНОМ ПЕРИОДУ

РОДНО МЕСТО ЋУЛАВКЕ

НЕКОЛИКО БИОГРАФСКИХ ПОДАТАКА

У крилу радничке класе Лесковца и Поречја формирао се револуционар, доследан и пожртвован борац, неустрашив ратник, виталан организатор једног од највећих бекстава из логора, одважан и цењени командант који је увек био у првим борбеним редовима. Однегован на борбеним традицијама свога краја, личним примером и делом, потврђивао је све оно зашто се залагао као бескомпромисни борац. И зато, неодољива снага овог револуционара, непрестано надахњује, бодри, снажи, мобилише. . .

Борислав Станковић је рођен у Мирошевцу 23. X 1919. год. Пореклом је из напредне сељачке породице. Поједини чланови те велике патријархалне задруге, из које је он поникао, били су активни политички борци у време диктатуре и самовлашћа, па се може рећи да је он још у свим најранијем детињству био запојен напредним демократским схватањем.

Тридесетих година, под ударцима режима и услед економских криза, ова породица материјално опада. Убрзо Бориславу Станковићу умире и отац Прока који је већ пре тога био запао у велике дугове.

Основну школу је Б. Станковић завршио у свом родном месту, а потом, у јесен 1930. год., прелази у Лесковац и уписује се у гимназију. Као ученик живи под веома тешким условима, попут многе деце сиромашних родитеља са села. Врло често је на путу између села и града. Прехрањује се оскудно и живи у крајњој беди. У уписници бр. 22, за школску 1931/32. год..

у рубрици Прилике под којима се школовао, пише: „доста је сиромашан“. У то време ни браћа нису могла да га школују због незавидног материјалног положаја. Јер у то време, гледано са социјалног становишта, карактеристична је презадуженост сељака.

По завршеном другом разреду гимназије, 1932.

У Бечу

год. због крајње неповољних услова, он напушта даље школовање и враћа се у своје родно село. Убрзо потом, иако врло млад, он заснива своју породицу и наставља да живи од скромних и оскудних прихода са имања. А све ће то утицати касније на његово револуционарно расположење.

ДЕЛОВАЊЕ У ПРЕДРАТНОМ ПЕРИОДУ

Борбени дух средине, пролетаризованих сељака, утицао је на његово опредељење у раној младости. Он се, схватајући и осећајући тежак и незавидан положај сељака, ставља на страну експлоатисаних маса оштро иступајући против недемократских поступака и терора. Некако у то време његове прве младости, 1933. године, били су општински избори у Мирошевцу. Ови избори значајни су по једном демонстративном иступању напредних људи из ове општине. Било би занимљиво укратко указати — ради сликања опште атмосфере — на овај случај демонстрације на селу, у којима је, поред осталих младих људи, видно место имао и Борислав Станковић — Тулавка.

У овој општини био је председник, по злу познати Ђура Стојановић, бивши официр и идолопоклоник фашистичке Александрове диктатуре, кога су партизани убили као четничког вођу. Народ је био огорчен против овог експонента самовлашћа и јавно је у неколико махова манифестовао своје нерасположење према њему, нарочито у време избора. Упркос томе, он је, захваљујући отвореном терору, сили и махинацијама, куповањем гласова, два пута добио на изборима, иако је из Мирошевца имао само шеснаест гласача за собом, док су сви остали били из околних села ове општине.

Ево једне мале епизоде која може показати дух ондашњих избора.

Предвече, пред крај гласања, присталице Стојановићевог противкандидата биле су погрешно обаве-

штене да им је потребан само један глас да би победиле овог озлоглашеног председника општине. Зато је врло хитно доведен из суседног села Букове Главе један гласач. Али, како се крај гласању ближио, а незадовољство у окупљеној маси све више расло, то су општинари пред лицем новоприспелог гласача затворили врата. То је још више унело немир међу људе. Почели су гласни повици и таласање окупљене масе. У томе проваљена су и врата у жељи да се дође до гласачких листова. Видећи револт у маси, као и бурне демонстративне повике сељака, сви у народу омрзнути општинари беже кроз прозор на задњем делу зграде. При том на улазу у зграду општине, дошло је до отпора полиције, па и до пуцњаве у којој је био лакше повређен Стојан Илић — Гога од хитаца полицијског писара Сретена Поповића, који је ликовидиран као ратни злочинац. Кандидат Станко Гавриловић, који је 1944. год. постао секретар среског народноослободилачког одбора, иако подржаван од ширих народних слојева, изгубио је са већином од 101 гласа. У таквој атмосфери и политичким сукобима растао је Борисав Станковић — Ћулавка као и многи будући припадници НОР-а из овог места. А овакво стање на изборима карактеристично је уопште за читав овај период.

У периоду од 1936. год. до почетка II светског рата, у општој атмосфери бунта и револта, Б. Станковић — као омладинац — заинтересовано прати све догађаје који су се онда збивали. У то време у Мирощевцу и околним селима је читана напредна штампа, растурали леџи, развијана политичка активност — а у свему томе један од најпредузимљивијих актера био је и Б. Станковић — Ћулавка. Непосредно пред рат у овом селу СКОЈ, чији је он био секретар, активно живи и постоји организујући разне омладинске, фискултурне и спортске манифестације. Б. Станковић, како је већ био политички предиспониран, учествује у свим овим акцијама.

РОДНО МЕСТО ЋУЛАВКЕ

Село Мирошевце у коме је рођен Борко Станковић Ћулавка лежи испод планине Куковице на обалама реке Ветернице, на двадесетом километру јужно од Лесковца. Кроз њега пролази пут који иде из Лесковца преко Ветерничког поречја за Врање. Ово је најкраћи пут између Лесковца и Врања. Мирошевце је једно од највећих села у сливу реке Ветернице. Има основну школу која је основана 1918. године. Према попису од 1961. године Мирошевце има 1.121 становника. У периоду између првог и другог светског рата бројало је 1.000 становника и било седиште општине. Ова општина је обухватила и села: Горину, Букову Главу, Калуђерце, Црцавац, Вину, Тодоровце, Игриште и Дрводељу.

Још пре првог светског рата у селу је било школованих људи. Међу њима су најпознатији професор Владимир Јовић, син општинског деловође Косте Јовића зв. Тата, учитељ Александар Илић, син сиромашног сељака Глигорија Коцића и Загорка Лазаревић, која је завршила трговачку и експортну академију. У току првог светског рата Јован Стојановић завршио је филозофски факултет и био талентован професор математике у Лесковцу и Врању. Александар Илић и Владимир Јовић умрли су врло млади од туберкулозе. Туберкулоза их је савладала због тешких услова живота и слабе исхране у сиромашним сеоским породицама.

Између првог и другог светског рата настављена је традиција овога села у погледу школовања омладине. У овом периоду двојице су завршили правни факултет (Зарије Илић и Благоје Глигоријевић). Неки су почели даље школовање, али га због разних недаћа и болести нису завршили. Зарије Јовић талентовани омладинац и напредан ученик умро је од туберкулозе као и његов стриц професор Владимир Јовић, незавршивши гимназију. Борисав Станковић Ђулаква као што је напред поменуто завршио је само два разреда гимназије. Живојин Илић Жути првоборац завршио је гимназију у Лесковцу и био омладински руководиолац, члан Окружног комитета КПЈ и секретар Окружног комитета СКОЈ-а у Лесковцу. Син је сиромашног дуванског радника Душана Илића који је умро док је Живојин био мали, те га је мајка као радница радећи код појединих богаташа у Лесковцу издржавала и школовала. Погинуо је у борби са четницима у селу Лапотинцу у самом почетку рата 1941. Славко Златановић завршио седам разреда гимназије као одличан ученик и члан средњошколског руководства СКОЈ-а. Славко је био организатор омладине у Мирошевцу и околини заједно са Жиком Илићем. За време непријатељске офанзиве у почетку 1942. године заробљен је и интерниран. Уочи самога ослобођења у логору у Бечу је угушен у гасној комори. Покушао је да се врати у земљу бежећи из логора, али је био ухваћен близу Марибора и враћен у логор, у коме је био организатор отпора против непријатеља.

Рат је омео већи број омладинаца из Мирошевца да заврше започето школовање, а неки су и погинули у борби. Благоје Лазаревић напредан омладинац завршио је шест разреда гимназије и погинуо 1944. године у борби са балистима; Зарије Иванковић завршио је пет разреда гимназије, био фабрички радник и погинуо у току рата. Ова традиција школовања омладине настављена је и после рата у веома повољнијим условима. Сада има 33 школована човека са средњим, вишим и високим школама који су се после рата школовали.

У селу је увек била врло жива политичка активност. Било је истакнутих политичких радника. Отац Борка Ђулавке — Прокоп Станковић био је истакнути политичар Демократске странке и народни посланик из избора 1923. године. Као представник радикалне странке био му је противкандидат Костадин Ранђеловић из истог села. На изборима у 1920. години било је 60 гласова датих за Социјалистичку странку. За време и после шестојануарске диктатуре народ села Мирошевца је био јединствен и опозиционо расположен према режиму. У политичком животу омладина је била најактивнија. Супротстављала се свим монархофашистичким диктаторским методама владавине борећи се за демократска права и слободу човека. Парола: мир, хлеб слобода је била једино гесло у њеном раду. Тражила је и проналазила у датим условима могућност за окупљање и заједничко иступање. Ради окупљања омладине на фискултурној активности и коришћења исте у духу напредних идеја основана је соколска чета у 1932. години и радила неколико година. Већи број омладинаца села, поред фискултурне активности окупљала се и договарала о томе, шта треба предузети против ондашњег режима, а нарочито против избора нежељеног и омрзнутог председника општине Ђуре Стојановића, који је 6. јануара 1926. године указом постављен, а у току рата стрељан као народни непријатељ. У 1933. години омладинци су основали и стрељачку дружину и вежбали гађање из пушке. Оваква активност омладине окупљала је око себе све грађане и уживала њихову симпатију. Због тога је председник Општине покушао да ову дружину растури и организује другу од својих људи из околних села са седиштем у Мирошевцу, али му то није успело. Омладина је касније организовала и друге спортске организације у којима се окупљала. Уочи рата била је најактивнија фудбалска спортска организација, која и данас живи и окупља омладину око себе. Постојала је и организација Сељачке слоге. Делегат ове организације на саветовању у Лесковцу био је напредни земљорадник Трајко Гавриловић. У предизборној кампањи 1938.

године Коста Стаменковић као посланички кандидат одржао је веома посећен и успешан политички збор. Чувар његове кандидатске листе био је Војислав Станковић Ђулавка.

У очи рата, јула 1940. године, у Мирошевцу је међу првима у Поречју формирана организација СКОЈ-а, чији је секретар био Борисав Станковић Ђулавка. Ради јачања ове организације запажена је активност Славка Златановића, Стојана Николића, Ристе Антуновића, Станимира — Зеде Вељковића, Живојина Илића — Жике Жутог, Борка Цекића и других омладинских руководилаца који су из Лесковца долазили и са омладинцима села држали састанке. Организација СКОЈ-а је бројала од 7—20 чланова. Веома је запажени рад организације задружне омладине Југославије — ЗОЈ. И најзад јуна месеца 1941. године организован је и партијски актив КПЈ.

Овакав рад омладине: студената, ученика гимназије и других омладинаца у периоду између два рата ујединио је село, створио врло повољну духовну климу за различите напредне акције. За време свих општинских и посланичких избора село је јединствено испуло. Тако је дочекало рат и масовно учествовало у Народноослободилачкој борби. Непријатељ га је три пута палио и уништио многе куће, већи број грађана групно стрељао, застрашивао, прогонио и малтретирао, али није успео да га разједини.

У 1944. години основан је код села аеродром и одатле су августа месеца у две ноћи два авиона пренела већи број тешких рањеника у болницу у Бари у Италији.

У том селу живео је и развијао се Борисав Станковић Ђулавка.

Прилози

НАРОДНА ПЕСМА О БОРИСАВУ СТАНКОВИЋУ — ЋУЛАВКИ

Иде чета и колона
Кукавичког батаљона
И пред четом зна се ко је
Станковић Боривоје.

Иде чета чела намрштена
А пред њоме најбољега нема.
Нема нама Боре Станковића.
Нема нама сокола и тића.
Пушке пуцав, Кукавица јечи,
Бој се бије, па и крв течи.
Падај, Боро, ако ће и то бити
Другови ће тебе осветити!

Ова је песма поникла и пева се у Поречју и другим селима испод планине Кукавице, а нарочито у Мирошевцу родном селу Ћулавке.

Саслужио је септембра 1966. године Живојин Стојковић, носилац Споменице 1941. године из Мирошевца.

13 јуни 1945. год.

БОРИМО СЕ

Лист 13 бригаде 24 дивизије

13 ЈУНА 1944. ГОД. РОДИЛА СЕ 13 БРИГАДА

Пролеће 1944. године је уједно и пролеће народноослободилачке борбе у Србији. Народноослободилачки покрет код нас увек је био жив, али под врло тешким условима. Пуста Река и Јабланица били су важни крајеви за НОП. „Пуста Река партизанска сека“, „Јабланица наша нана пуна партизана“, тако се пева у овом крају. Планине по којима су се највише крили партизани јесу: Кукавица, Пасјача, Радан. Према њима су се често називали одреди. Кукавица је планина у којој је поникао први одред у лесковачком округу. Тај одред је оперисао на терену Поречја а за време реакције прелазио у Пусту Реку, где га је народ оберучке прихватио и отуда „Пуста река партизанска сека“. Исто тако пусторечки одред у тешке дане, дане када се непријатељ бадио свим својим бесом на Пусту Реку, остављао је Пусту Реку и прелазио на Кукавицу. Обично се прелазило из Пусте Реке за Кукавицу и обратно преко пута Лесковац—Лебане, где је, приликом сваког преласка, непријатељска телефонска жица уништена, а камиони пресретани и уништавани. Сви одреди су живели, радили али под тешким условима. Били су час у Пустој Реци, час на Кукавици час у Црној Трави.

Година 1944, је година разбуктавања народноослободилачког покрета. Пуста Река ствара своју 21. дивизију, која је разбила четнике у Горњој Јабланици, Оруглици, Кукавици. Велики број четника прилази НОП-а један део отворено иде стешњен снагама НОП у градове Лебане, Лесковац. Ово протеривање четника било је крајем маја 1944. године. Почетком јуна почиње припрема за стварање Тринаесте. Оку-

БОРИМО СЕ

-- ЛИСТ 13 БРИГАДЕ 24 ДИВИЗИЈЕ --
ИЗДАЈЕ ПРОПАГАНДНИ ОТСЕК

пља се народ Ветернице и 13 јуна 1944 године ствара се 13 бригада.

Одмах по стварању 13 бригаде непријатељ ју је осетио на својој кожи. Борбено крштење бригаде било је јуна када су борци наше бригаде ушли у Лесковац уништивши железничку станицу и електричну централу. Циљ упада у Лесковац био је растеретити наше снаге које су се налазиле у Пустој Реци, против којих је стајало много Бугара.

После прве борбе, напада на Лесковац, коју је имала 13 бригада, она је сутрадан примила борбу код Миротшевца. Непријатељ, који је хтео да се освети за претрпљени пораз у Лесковцу, пошао је да казни „партизанско село“. У овом крају не би могла да се врши таква подела, јер у целом поречју није било села, које није дало партизана и борце, који су јуче дали тако јак и изненадан ударац упадом у Лесковац. Зато чувени крвник српског народа Зотовић и Немци нису дошли да казне „партизанско село“ него су покушали да даду политички карактер својој најобичнијој пљачки. Борци Тринаесте и ако су били уморни од акције коју су имали дан раније одмах су изашли на положај. Немци потпомогнути са стручним пљачкашима, недићевцима, добровољцима, успели су да запале првих неколико кућа и да их опљачкају. Партизани су их ипак спречили да униште цело село и натерали их да се добровољце да се тркају ко ће пре стићи у Лесковац, где су их чекали свеже успомене од партизана 13. и 11 бригаде, минирања централа и разрушена железничка станица. Немци су тада добро увидели једну ствар, а то је да мора да појачају своје снаге у Лесковцу. И, заиста кроз неколико дана стижу нове трупе. Одакле — то смо дознали тек доцније, када смо заробили једног Немца.

Тринаеста бригада основана је била за време VII офанзиве. Она је морала да се подиже, учвршћује и кали у борбама и то у најжешћим окршајима. После ових борби држан је десетак дана и нови положај код самог села Бувца. У том селу партизани још нису били. Те с пролећа 1944. године дражиковци су били истерани и уништени у томе крају. Бригада је с тога

морала да се упознаје и политички ради са народом овога краја, где су до јуче били четници. За младе руководиоце и за још млађе борце, то није био лак задатак. Али на муци се познају јунаци. Ту у најтежим данима бригада је својим држањем и храброшћу стекла ону силну љубав и наклоност овога краја. Сваки дан за то време, док смо држали положај добијали смо извештај од народа да непријатељ гомила снаге и припрема ударац и то јак. Једне вечери бугарски фашисти су нас подмукло напали. Борба је трајала целу ноћ и продужила се до сутра дан у подне. Тежиште борбе било је код 3 батаљона, који се одлично показао. Али ипак испред јачег непријатеља морало се отступити. Сад долазе борбе које су прославили 13 бригаду. Још су свеже успомене борца када се спомене „Тупалски вис“. Непријатељ много надмоћнији, стратегијски положај знатно бољи — укопао се у ровове, нама муниције понестаје, долази до борбе прса у прса. Непријатељ је у тој борби употребио и авионе, али омашком митраљирали су своје војнике, место нас. Сутрадан били смо опкољени али партизани су непобедиви — блокада је пробијена, непријатељ није успео. Успели су једино да оставе много мртвих фашиста. Седма офанзива још није завршена. После неколико дана, које је бригада употребила на учвршћивање и уређивање, долази сада до много јачих и опсежних напада Немаца, Бугара, љотићеваца, недићеваца и дражићеваца. Наша 21, 22 и 24 дивизија су се повлачиле према арнаутској граници. 13 бригада је у почетку била заштитница те је опет водила тешке и јаке борбе. Један од најзначајнијих успеха било је држање положаја више Савинца на Савиначкој чуки у Пустој Реци. Захваљујући упорном и одличном држању 13 бригаде у тој борби успело је да се навала задржи и да се евакуишу на време наше болнице. Народи наше позадинске власти отступали су заједно са војском. Тада нам се више него икада постављало бранити и одбранити. Тада смо били сви и војска и народ једно. У шумици поред неког дрвета могла се видети кујна неког батаљона а мало да-

ље димила се кујна за народ, чији су одборници организовали дељење хране и бодрили народ.

И овога пута одржало се, победило се. Непријатељ је као и увек морао отступити, само овога пута са том разликом, што више никада није могао да припреми напад или офанзиву противу нас. Тада почиње офанзива, али наша. Састајемо се са корпусом Пека Дапчевића и са 1-ом српском бригадом, која се враћала из Босне. Тек од онда почињу борбе за ослобођење Србије.

Тринаеста чува слободну територију од напада непријатеља из Лесковца. — Ветерницом и из Лебана, Јабланицом и Шуманском Реком.

Зотовић је за Пусту Реку и Ветерницу био велики непријатељ, али су Пуста Река и Ветерница за њега биле страх и трепет, Вековима ће народ овога краја причати о његовим неделима. Нема села у лесковачком крају у коме он није упалио по десет кућа а има села која је потпуно претворио у пепео.

Најзад је почео да растура куће и да и циглу и камен и све тера за Лесковац, јер приликом паљења остали би цигла и камен паљенику.

Треба поразговарати са старијом женом из овог краја па ће вам жене прекрштене руке, израз лица, њени уздаси рећи о томе.

Наш 3 батаљон наши омладинци научили су памети Зотовића код Мирошевца и Тодоровца да се више никад није сетио да крене из Лесковца.

Борци овог батаљона су готово сви из овог краја из Ветернице, која је много попаљена од Зотовића. Половином августа немачки слуга креће уз Ветерницу. Долази у Мирошевце, које је већ пре тога претворено у згариште... Омладинци чекају наређење.

Руски минобацач са Умца почиње да дејствује. Омладинци са нестрпљењем очекују команду напред. Пре неколико дана су га добили. Наш бацач бије без престанка то је знак за јуриш. Паликућа је много мртвих остало. Зотовић је побегао. Наше мајке које се умеју сажалевати над најгорим непријатељем, ове мртве беднике само су презирале. Наше мајке које би

и за непријатеља често рекле: „Греота, па и он има мајку“, овде су са презрењем гледале на мртве беднике.

О ПАЛИМ ДРУГОВИМА ОМЛАДИНСКОГ БАТАЉОНА

Народи Југославије су водили борбу против окупатора и против свих оних који су се прикључили окупатору. Народи су водили борбу за слободу, за бољу и срећнију будућност. Борба коју су водили била је немилосрдна, напорна, страшна, борба која је тражила крв и само крв.

И крв се пролила.

Пролили су је јуначки народи Југославије. Пролили су је они славни синови наше домовине, који су неустрашиво отишли у борбу, у којој су се тукли са непријатељем до последње капи крви, а када би и последњу кап дали, они би задовољно умирали, знајући да су се одужили својој отаџбини и своме народу.

Из мора крви и брда костију, израсла је нова држава, која обећава бољу будућност народима, који живе у њој. Нека нам крв палих другова буде заклетва, да ћемо бити достојни осветници и да пале другове нећемо никада заборавити. Ми их и не заборављамо. Стално се говори о палим друговима, о њиховом јунаштву и њиховим делима.

Другови из омладинског батаљона, који су своје младе животе положили за добро отаџбине, који су гинули са песмом на уснама и мржњом у души према непријатељу, достојни су палих другова из пролетерских бригада. Они су натопили крвљу земљу, огранака Копаноника, Пусте Реке, Јабланице, Кукавице, Лесковца, Ниша и Прокупља. Али њихова смрт била је и смрт многих фашиста. То могу посведочити 200 мртвих Немаца код Грделице, који су погинули за два наша друга. Ми смо им вратили сто за једног. Руководиоци омладинског батаљона су храбро и умесно водили у борбе своје другове и често су давали своје животе, давајући примере храбрости.

Сви се сећамо неустрашивог команданта батаљона „Ђулавке“, који погине у седмој офанзиви у борби са Гиланским Арнаутима. Погинуо је на, заједно са замеником команданта бригаде Симом. Сећам се храброг политичког комесара батаљона, Димитрија из Д. Јајине, који храбро гине. Исто тако нам је у сећању и политички комесар 2 чете Бошко из Горине, заменик политичког комесара 3 чете Станка из Мирошевца, Вулета секретара СКОЈ-а из Грделице, командира 2 чете Драги „Навалинка“, помоћника комесара 1 чете Глише, Буде, Мадета и Николе, сви „Зоркаши“.

Сећам се још многих других, који су храбро пали у борбама и подигли славу батаљона.

Крв палих другова позива нас, да остваримо њихове жеље, да очувамо нашу државу у коју ће сви људи бити равноправни.

Ми се костима, палих нам другова, заветујемо да ће мо, као што смо умели извојевати слободу и створити државу, умети ту државу и да бранимо, чувамо и јачамо. Заветујемо се да ћемо радити свим силама на изградњи нове државе.

Слава палим борцима и руководиоцима омладинског батаљона.

Антоније Крковић

(Боримо се, бр. 2 и 3 — год. I 13. јуни 1945. год.)

ЦЕНТРАЛА И СТАНИЦА У ВАЗДУХУ

Бугарски фашисти су се спремали за нову офанзиву а ми добисмо задатак да дигнемо у ваздух, централу и станицу у Лесковцу, непријатељској бази за реакцију. Овај важан задатак су добиле две најбоље групе. После примљеног наређења оне избацише патроле и исчезоше у два различита правца. Према станици и централу. Патрола која је ишла према централу наишла је на заседу и задржавала ју је, док смо ми минирали централу. Пошто постависмо експлозив упутисмо се натраг. Одједном силна експлозија потресе град. То је централа уништена. Она не-

ће више дати светлост окупатору. Неће више осветљавати кафане у којима се Немци деру пијући алкохол. Сада неће радити фабрике у којима раде силовани довучени радници. Неће радити биоскопи и позоришта, неће се Немци шетати тако слободно мрачним улицама града... Одједном се проломи јака пуцњава. То је непријатељ позивао на узбуну.

Ускоро се вратисмо код осталих другова који нам честиташе успешну акцију. Ускоро дође и друга група те пошто испричасмо доживљаје једни другима легосмо да спавамо. Ујутру нас пробуде да погледамо пут од Лесковца до Мирошевца. Имали смо шта и видети. Бугарски фашисти и Зотовић закрч пут тенковима, топовима и војском. Они су пошли у потеру за нама. Било нам је смешно гледати ту руљу, али у исто време нам је било жао народа, јер та руља је у ствари имала за циљ пљачку, терорисање и паљење кућа. Они нас не виде те им се приближисмо. У исти мах опалимо неколико рафала на њих. Као по команди цела ова колона дугачка неколико километара полежа. Нису нам се надали те онако уплашени стадоше да туку свим својим расположивим оружјем. Сва су скоро брда прекопали топовима и минобацачима те се морадосмо повући за Мирошевце. Они су дуго још пуцали и остали у рововима. По подне нам се опет приближише палећи села. Људи, жене и деца бежали су испред њих и молили нас да им недозволимо улазак у друга села. Нисмо могли више гледати сузе у очима ових људи те огорчено навалисмо на паликуће и успесмо да их растерамо уз помоћ голоруког народа.

Станко Костић

(Боримо се, бр. 2 и 3 — год. 1 13. јуни 1945.)

БОРКО СТАНКОВИЋ ЋУЛАВКА

Када је 1941. год., одмах после мучког напада разбојничке Немачке на Совјетски Савез, почео да се формира први Партизански Одред на планини Кукавици најбољи, највеселији синови Поречја приступили су у борбене редове овога одреда. Међу првима био је друг Борисав — Борко Стаменковић — „Ћулавка“ из Мирошевца.

„Ћулавка“ је био син села. У одред је ступио у пуној снази младости. Био је врло бистар и интелигентан. Борку је јако заволео и као такав убрзо се истакао међу својим друговима. Због његових добрих особина, личне храбрости и снажљивости у свима борбама он убрзо постаје војнички руководилац: прво десетар, а затим водник. На овој дужности остаје све до 20. марта 1942. год. када је на положају „Соковине“ у Јабланици са једном већом групом Партизана са Куквице, ухваћен од стране злогласног четничког војводе Саве Миловановића.

После овога „Ћулавка“ је предат немачким властима у Лесковцу, а одатле је као политички кривац интерниран за Аустрију. Дошавши у Аустрију он је одмах ступио у везу са друговима, који су такође били интернирани и после краћег времена успео је да са једном групом интернираца побегне из ропства и да се прикључи Словеначким Партизанима. У Словенији и Хрватској се задржао кратко време и када му се указала прилика, а по одобрењу другова, он се поново враћа у свој родни крај. Љубав према борби и друговима била је толико јака, да он том приликом није хтео да оде прво својој кући, већ је одмах дошао у Одред где примљен радосно од другова.

Понижавање поднето од стране четника, ропство у Аустрији и боравак по разним затворима, зверско поступање од стране Немаца на њега је оставило такве трагове, да је он још јаче, још снажније намрзео непријатеља и та мржња најбоље се код њега манифестовала у томе што је у свима борбама био врло храбар и што се трудио да што више уништи непријатељских војника. Он се поново истиче и поново постаје вој-

нички руководиоца. Погинуо је као командант омладинског батаљона 13 српске бригаде.

Крајем месеца јуна 1944. год. 13 бригада имала је са осталим јединицама 22 српске дивизије врло тешке борбе на десној обали Јабланице на положју: „Тупалски вис“, „Ђулекарска коса“ и „Радевачка чесма“. У свим овим борбама „Ђулавка“ се са својим Омладинским батаљоном истакао, али услед притиска много јачег непријатеља ми смо били принуђени на одступање. При одступању „Ђулавка“ је са једним делом свога батаљона и са Врањским Партизанским одредом, који је био у обезбеђењу болнице 22 дивизије, покушао да се пребаци преко Арнаутске територије према Врању. Али тај покушај плаћен је врло скупо: Арнаути су напали на болницу и јединице које су биле у обезбеђењу болнице примиле су борбу са истима. Борба је била врло тешка. Међу осталим жртвама пао је том приликом и друг Борисав Станковић — „Ђулавка“ пошто је претходно рањен.

Успомена на друга „Ђулавку“ остаће у трајној успомени као на друга који је својом борбеношћу и другарством био пример осталим друговима.

Раде Поповић

Окружни суд у Призрену к-бр. 3/46

У ИМЕ НАРОДА

Окружни суд у Призрену у већу састављеном од председника већа Јакић Драгутина, претседника суда и присудитеља-поротника Митхада Ђемаљи и Хусеина Ђемаљи, оба из Призрена као чланова већа и записничара Кијачић Бранислава, чиновника суда у кривичном предмету противу оптужених Ђазима Кормани и Фуата Османа, због дела из чл. 3. тач. 3. и 4. Закона о кривичним делима против народа и државе, а по оптужби јавног тужиоца за Космет И. бр. 84/64-2 од 29. априла 1946. године, а коју је оптужбу заступио јавни тужилац за Космет Алија Шукрија, по одржаном јавном претресу дана 13. маја 1946. године у

присуству оптужених Газима Комана и Фаута Османа, помоћника јавног тужиоца Садри Доци и браниоца оптужених Хусамедина Ејупа, режисера Одељења правосуђа за Космет, а по саслушњу коначног предлога јавног тужиоца за Космет да оба оптужена буду оглашени кривим и строго кажњени и предлога браниоца оптужених да буду што блажије кажњени, до-нео је и јавно објавио

ПРЕСУДУ

Оптужени Фаут Осман, од оца Османа Ђефера и мајке Вахиде Салихи, рођен у Дебру 1895. године, по занимању бивши албански официр, Шиптар, вере исламске, држављанин албански, ожењен, отац 6 деце, непознатог имовног стања, наводно неосуђиван —

К р и в ј е

— Што је, јуна месеца 1944. године у једној борби на Гњиланском сектору са својом рејиментом, водио борбу са присталицама Н.О.П-а опколио једну партизанску болницу у којој је било које рањених које болесних заједно са пратњом око 500 људи, од којих је остало живо око 150 њих, а остатак је уништен стрељањем од војника и вулнетара његове рејименте, а он је за борбе на Гњиланском сектору унапређе у више чинове;

Образложење

Даље се је суд уверио, да је јуна месеца 1944. године опт. Фаут у једној борби на Гњиланском сектору, са својом рејиментом водио борбу са присталица Н.О.П.-а, опколио једну партизанску болницу и да је

Један велики број рањених и болесних уништен стрељањем од војника и вулнетара његове ређименте, а да је од групе од око 500 људи—партизана остало у животу око 150 људи. О овоме се је суд уверио до-некле из признања оптуженог, а који је признао да је заиста водио борбу; да је заиста у једној долини његова ређимента опколила једну групу партизана рањених, болесних и здравих; да је једну групу заробљених од око 100 људи после њиховог саслушања предао жандармерији са писменим налогом да исте предаду Немцима. Из оваквог његовог признања суд се је уверио, да је опт. Фаут знао да је то једна партизанска болница и да, — и ако стари војник и виши официр коме су добро позната међународна ратна правила, да болнице и рањени ни у ком случају не смеју бити уништавани. — није спречио уништавање и стрељање од његове ређименте рањених и болесних партизана. Овакво је своје дубоко уверење суд стекао, без обзира што опт. Фаут не признаје, да су болесни и рањени стрељани, јер је дубоко убеђен да су војници и вулнетари ређименте немилосрдно стрељали болесне и рањене, а да је опт. Фаут био обавештен о овоме уништавању...

Суд верује да је заиста предао преко жандармерије Немцима око 100 болесних и рањених партизана, али да су то остаци од преосталих заробљеника, које је сигурно иста судбина задесила у рукама Немаца...

У прилозима објављујемо као докуменат пресуду Окружног суда у Призрену на које се види немилосрдно убијање заробљеника, болесника и рањеника, које је обезбеђивао Омладински батаљон.

Топло се захваљујемо свим друговима који су нам изнели своја сећања на Борислава Станковића „Ђулавку“.

Видоју Јовановићу, из Лесковца,
Светозару Јовановићу, из Бунуше,
Ђури Стојановићу, из Влашког Поља,
Николи Младеновићу, из Лесковца,
Војиславу Јањићу, из Д. Јајине,
Бори Пешићу, п. пуковнику ЈНА из Ниша,
Кости Стојановићу п. пуковнику ЈНА из Београда,
Боривоју Стојановићу, из Београда,
Новици и Васки Црнатовић, из Ниша,
Живојину Стојковићу, из Мирошевца,
Драгољубу Илићу „Неги“ из Мирошевца,
Влајку Петровићу из Лесковца,
Драгољубу Гавриловићу, из Лесковца,
Миодрагу Николићу, из Лесковца,
Трајку Гавриловићу, из Мирошевца,
Јосифу Станковићу, из Мирошевца,
Радисаву Ђорђевићу, из Мирошевца.

Захваљујемо такође, друговима: Стојану Николићу — Јолету и Светозару Крстићу, који су нам ставили на располагање нека значајна документа.

Поред ове меморијлне грађе користили смо литературу: Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941—1945. год., Војно историјски институт, Београд, 1964. год.

С. Николић, Х Ракић, Ј. Стефановић: Хронологија радничког и народноослободилачког покрета у лесковачком крају 1943—1945. Лесковац 1941. године.

Александар Војиновић: Поновно слободни, Просвета, Београд 1957. год.

Нин, бр. 777, година XV од 28. XI 1965. год.

Миливоје Перовић: Две војске гину за слободу, Борба од 25. XI. 1951. год.

Пуну захвалност дугујемо колективима радних организација: Фабрике вунених тканина, предива и трикотаже — Вучје, Пољопривредном добру „Борислав Станковић — Ђулавка“ Вучје и Пољопривредној задрузи у Мирошевцу, који су нам материјално помогли да овај рад публикујемо. — Посебно се захваљујемо члановима Одбора за издавање ове књиге: Светиславу Гавриловићу, помоћнику директора фабрике у Вучју, Стојану Николићу, директору Пољопривредног добра „Ђулавка“, Тројану Митићу, директору Радничког универзитета, Драгољубу Илићу „Неги“ и Станковићу Сретену директору Пољопривредне задруге у Мирошевцу.

С А Д Р Ж А Ј

Максимова десетина и прве акције — — — — —	9
Борба са четничком заседом — — — — —	21
Борба на Оруглици — Изузетна храброст Борка Ђулавке — — — — —	25
Борбе у Пустој Реци и Јабланици — — — — —	28
Заробљавање и боравак у непријатељским затворима	38
У логорима — Црвени крст — Сајмиште — Беч — —	47
Бекство из логора — Интересовање за НОБ у род- ном крају — — — — —	56
Ђулавка — командант батаљона — — — — —	64
Ђулавкин батаљон на терену Црне Траве — — — — —	71
Обезбеђење и пратња другу Темпу — — — — —	77
Напад на термоцентралу у Лесковцу — — — — —	80
Обезбеђење болнице и борбе са балистима — — — — —	86
Погибија — — — — —	93
Неколико биографских података — — — — —	101
Деловање у предратном периоду — — — — —	103
Родно место Ђулавке — — — — —	105

П р и л о з и

Народна песма о Б. Станковићу — Ђулавки — — —	109
13. јуна 1944. године родила се XIII бригада — — —	110
О палим друговима Омладинског батаљона — — — — —	115
Централа и станица у ваздуху — — — — —	116
Борко Станковић — Ђулавка — — — — —	118
У име народа — — — — —	119

Коректор и технички уредник
РАДМИЛО МИТРОВИЋ

Штампа: Новинско-издавачко и штампарско предузеће
„НАША РЕЧ“ — Лесковац